

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Філологічний факультет
Кафедра слов'янської філології
імені професора Іларіона Свенціцького**

**Детективний жанр в творчості
Йозефа Шкворецького**

**Магістерська робота
студентки 2 курсу
спеціальності «Філологія»
ОП “Чеська мова та література”
Лісової Юлії Василівни**

**Науковий керівник
доц. Моторний О.А.**

**Рецензент
доц. Хода Л. Д.**

Львів – 2021

Зміст

Вступ	4
1. Термінологічне визначення поняття внутрішні суб'єкти.....	7
1.1 Герої.....	7
1.2 Оповідач	9
2. Детективний жанр	11
2.1 Специфіка жанру	14
2.2 Функції	16
2.3 Герої.....	18
2.3.1 Великий детектив.....	20
2.3.2 Помічник детектива	22
2.3.3 Злочинець	23
3. Розвиток чеської детективної літератури.....	25
3.1 Міжвоєнний період.....	25
3.2. 1950-1960-ті роки	26
3.3 Дев'яності роки та сучасність	28
4.1 Йозеф Шкворецький та його творчість	28
4.1 Життя та творчість.....	29
4.2 Життя та творчість з акцентом на детективи	32
4.3 Детективи Шкворецького в контексті його творчості.....	36
4.4 Реалізм в детективних творах	38
4. Детектив як літературна гра	39
5.1 “Гріхи патера Кнохе”.....	40
5.1.1 Класифікація героїв	40
5.1.2 Оповідач	44
5. Трилогія про лейтенанта Борувку.....	46
6.1 “Смуток лейтенанта Борувки”	46
6.1.1 Класифікація персонажів.....	46

6.2“Кінець лейтенанта Борувки”	56
6.2.1 Класифікація персонажів.....	57
6.3 “Повернення лейтенанта Борувки”	63
6.3.1Класифікація персонажів.....	63
6.4Оповідач	69
Висновки	72
Список використаної літератури	75
Список використаних джерел	80
Resumé	81

Вступ

Актуальність дослідження: книги детективного жанру займають специфічне місце в контексті творчості Йозефа Шкворецького, та, на відміну від решти авторових робіт, які відносяться до так званої високої літератури, є залишені без уваги. Хоча потрібно сказати, що це несправедливо, адже їх літературна цінність перевищує рівень епохи детективної прози та є важливою протиположністю комерційному мотлоху. В цьому випадку ми повинні оцінити зусилля Шкворецького надати детективам художнього рівня.

Отже, **мета курсової роботи** – відобразити унікальність та особливість детективної творчості Йозефа Шкворецького.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких завдань:

1. З'ясувати, що таке детективний жанр у літературі.
2. Дослідити основні особливості цього жанру.
3. Проаналізувати детективні твори Йозефа Шкворецького (Hříchy pro pátera Knoxe, Borůvkovská trilogie).

Об'єкт дослідження – детективні твори Йозефа Шкворецького.

Предмет дослідження- недостатньо глибоко вивчена детективна творчість чеського письменника.

Практичне значення роботи - можливість практичного застосування результатів дослідження курсової

роботи, може стати у нагоді у вивченні чеської літератури. Ця дипломна робота буде присвячена аналізу внутрішніх суб'єктів, тобто персонажів та оповідачів, у вибраних творах автора, при чому, аналіз буде опрацьований згідно з наведеними нижче теоретичними роботами. Головним завданням нашої роботи буде надати комплексний погляд на різний характер детективних творів Шкворецького та з допомогою аналізу персонажів та наративних стратегій зрозуміти його мінливий підхід до жанру та його принципи.

Новизна роботи: Питання детективної творчості Йозефа Шкворецького отримало подальший глибший розвиток з акцентом на його відомі твори.

Обсяг і структура роботи. Курсова робота загальним обсягом 82 сторінок, з них – 71 основного тексту, складається зі Вступу, двох розділів, Висновків, Списку використаних джерел, який містить 64 позиції, Резюме чеською мовою, а також на початку роботи вміщено її Зміст. В теоретичній частині термінологічно визначимо основні поняття (персонаж, оповідач). Теоретичною основою є праці Шломіт Рінони Кенан “Поетика нараторства”, Франца Карла Станзела “Теорія нараторства” (1988) та Любоміра Долежела “Наративні методи в чеській літературі” (1993). В розділі присвяченому детективному жанру та усталеним персонажам ми використали їх з таких праць: “Narínavá četba pod lupou” (1986) Йозефа Грабака, Шерлок Холмс (1988) Павла Грима, “Literatura na okraji” Олджіха Сіроватки. Наступний розділ присвячений короткому перегляду розвитку чеської детективної літератури, в якому також розглянемо детективну творчість Йозефа Шкворецького, яку можна віднести до одного з двох основних типів

детективів шістдесятих років минулого століття, типу, який трактує детективи як інтелектуальну гру. Важливою частиною біографічного розділу буде підрозділ про життя автора і творчість в співвідношенні до детективного жанру, включно з періодом співпраці з Яном Забрана. Теоретична частина завершується розділом, який розповідає про теоретичну працю автора про детективи “Ідеї читачів детективів” (1965), з акцентом на ті авторські висновки та тези, які пов’язані з темою нашої праці.

Практична частина містить в собі три розділи. В перший входить збірка розповідей “Hříchy pro pátera Knoxe” (1973), яка є найбільш веселою. Трилогію з головним героєм Йозефом Борувкою “Smutek rogučíka Borůvky” (1966), “Konec rogučíka Borůvky” (1975), “Návrat rogučíka Borůvky” (1981) буде в другому розділі, в ньому також розглянемо схожості та відмінності між окремими частинами. У всіх книгах, які ми проаналізуємо можна буде помітити в якій мірі Шкворецький дотримується правил жанру. Також вартою нашої уваги буде об’єднання сумнівно сконструйованого детективного жанру з психологізацією героїв, яка є типовою для реалістичної прози високої літератури. Завершальний розділ підсумовує практичну частину.

Розділ 1

1. Термінологічне визначення поняття внутрішні суб'єкти

Внутрішні суб'єкти, оповідач та герої, є основними елементами фіктивного наративу. Для пояснення проблематики класифікації а характеристики героїв ми використали передусім публікації американської авторки Сломіт Рімон-Кеннан “Поетика нараторства” (2001), частина, яка присвячена проблематиці стратегій оповідачаопрацьована з допомогою теоретичної праці Франца Карла Станзела “Теорія нараторства” (1988) та Любомира Долежела “Наративні методи в чеській літературі” (1993).

1.1 Герої

Персонажів у фікційних оповідах потрібно сприймати як простий образ людини, але не як людини реальної. Для Рімон-Кеннан герой є “конструкцією, яку будує читач з

різних даних розкиданих в тексті”¹Героїв можна класифікувати відповідно до рівня їх розробленості. Якби ми могли б цю так звану повноту героїв розрізнити лише в пропорціях площини-розробленості, ми б занадто їх спростили. Тому, виходячи з класифікації Йозефа Евена, який класифікує персонажів як неперервні точки. Розрізняє три точки чи осі: складність, розвиток та проникнення до внутрішнього світу. Вигодою цієї концепції є екзистенція багатьох рівнів на одиничних осях.

Що стосується характеристики героїв, Рімон-Кеннан визначає різні характерні індикатори розкидані в тексті, з них можливо визначити характерні риси героїв. Текстові індикатори діляться на два основні типи: прямого формулювання та непрямого представлення.

Пряме формулювання називає риси героїв прикметником, абстрактним іменником чи іншим типом іменника або частиною мови. Однак, умовою є назва рис характеру героя завжди голосом оповідача з найвищим авторитетом у тексті. У непрямої презентації окремі ознаки не називаються прямо, а є представлені чи продемонстровані різними способами. Читачеві належить вивести для себе якості, які маються на увазі.

Одним із засобів непрямої презентації може бути активність персонажів (важливо розрізнити одноразовий акт та звичайний, а також вчинений або невчинений або задуманий). Наступним непрямым індикатором є мовлення, яке може бути характерне своїм значенням і формою. Коли один герой говорить про іншого, зміст сказаного може

¹ RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. Poetika vyprávění. Brno: Host, 2001, s. 44.

охарактеризувати не тільки героя про якого йде мова, а й самого мовця.

Два наступні показники- зовнішній погляд та середовище-поза часом, але потрібно слідкувати за їх просторовим та часовим взаємозв'язком та причинно-наслідковими зв'язками (наприклад, напівзруйнований будинок, в якому перебуває герой може бути метонімією його занепаду). Зовнішність зазвичай виражається описом, який необхідний для того щоб вилучити ті зовнішні ознаки, на які герой не може вплинути (наприклад, зріст, форма носу). Під середовищем мається на увазі фізичні середовища персонажів (кімната, будинок, місто) або і людське оточення (сім'я, соціальний клас), які часто можуть метонімічно конотувати риси характеру.

Еквівалентом прямого формулювання та непрямой презентації є аналогії, які розглядаємо як підвищення характеристики. Рімон-Кеннан перелічує три способи, які підкреслюють схожість чи контраст між двома порівняльними елементами: аналогічні назви, аналогічні пейзажі та аналогія між героями.

1.2 Оповідач

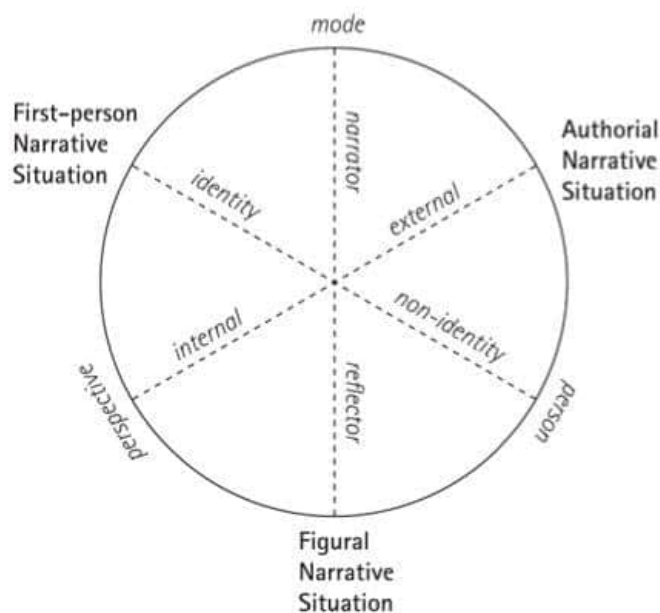
Окрім персонажів, визначним суб'єктом у вигаданих оповідях є і оповідач (або наратор). Завданням оповідача є не лише розповісти історію, тобто передати читачеві картини ситуацій (з його точки зору), але й мати певне оцінне ставлення до героїв.

Одне з найскладніших рішень проблематики героя, оповідача, зайняті перспективи та стилістичні засоби пов'язані з цими поняттями описує австрійський

літературознавець Франц Карл Штанцель в своїй праці “Теорія нараторства”. Автор звертає увагу на посередництво оповідання- оповідача вважає тим, хто стоїть між світом про який оповідає та читачем.

Штанцель визначає так звані типові наративні ситуації- наративну ситуацію першої особи, наративну ситуацію автора оповідача та особисту наративну ситуацію, при цьому відділяє їх складові компоненти: модус, особу та перспективу. В кожному компоненті існує так звана бінарна опозиція, яка представляє протилежні полюси цього компонента (оповідач – неоповідач, ідентичність – нетотожність екзистенційних сфер оповідача та персонажів; внутрішня – зовнішня перспектива). “Každá z těchto konstitutivních složek umožňuje množství realizací, které se dají zobrazit jako kontinua forem, protože postupně a kontinuálně zaplňují úsek nebo škálu mezi oběma extrémními možnostmi.”²Для кожної з трьох наведених наративних ситуацій переважає інший конструктивний елемент чи відповідний полюс її бінарної позиції. Взаємозв’язок типових наративних ситуацій та їх відношення до протиставних полів автор висловлює за допомогою кругової схеми, так званого типологічного кола.

²STANZEL, Franz Karl. Teorie vyprávění. Praha: Odeon, 1988, s. 69.

Любомір Долежел розуміє наративний текст як комбінацію висловлювання оповідача та висловлювання героїв. Ці висловлювання створюють опозицію як своїми функціями (так звана функціональна модель), так і мовною структурою (так звана текстова модель). В кооперації цих моделей Долежел виводить систему модливих наративних висловлювань, в тому числі і наративних способів та форм мови персонажів.

2. Детективний жанр

В наступному розділі визначимозначення терміну детективний жанр та звернемо увагу на його специфіку, детальніше розглянемо типологію героїв.

Детектив (англ. *detective* — “агент розшуку”, з лат. *detectio* — “розкриття”) – різновид пригодницької літератури, що належить до паралітератури. Це передусім прозові твори, зовнішній сюжет яких послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов’язану зі злочином та його

розслідуванням, а внутрішній є когнітивною історією розв'язання логічної задачі. ³“Děj je vystavěn v hlavní linii kauzálně a chronologicky (linie pátrání), zatímco příběh zločince a oběti je rekonstruován retrospektivně – od zločinu k jeho příčinám (detektiv na základně různých indicií usuzuje na motivaci zločinu a postupně odhaluje pachatele).⁴ Епічність, акцент на сюжеті є однією з основних рис не лише детективного жанру, а й всієї художньої літератури.

В теоретичному трактаті Шкворецького про детективи *Nápady čtenáře detektivek* (1965), автор помічає принципову відмінність в побудові детективу порівняно зі звичайною прозою: “Základní Poeův axiom pro výstavbu uměleckého díla je tedy postup pozpátku, odzadu dopředu.”⁵ Цей дедуктивний метод відповідає також роботі поліції (чи детектива), завданням якої є з'ясувати які ланцюжки зв'язку привели до злочину, який розслідується.

В основі детективів лежить принцип наративних пробілів, автор свідомо приховує від читача певну інформацію необхідну для встановлення особи злочинця. Про детективні загадки та їх недоліки говорить Федор Солдан: “Detektivka je však zvláštní žánr. Nepíše se totiž podle pravidel literatury, nýbrž podle pravidel křížovky: čtenář má svým důvtipem vyplňovat mezery v příběhu, jež autor podle určitých zvyklostí úmyslně rozvádí tak, aby co nejdůmyslněji skryl odhalení pachatele, obvykle až k poslední stránce. Tyto mezery v příběhu, často vyrobené dosti násilně, jsou tedy nutnou

³Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — Київ : ВЦ “Академія”, 2007. — Т. 1 : А — Л. — С. 271-272.

⁴ 8 LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Průvodce literárním dílem. Jinočany: Nakladatelství H&H, 2002, s. 64

⁵ ŠKVORECKÝ, Josef. *Nápady čtenáře detektivek*. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 16.

zvláštností všech normálních detektivek. Ale autor detektivky dělá mezery do příběhu na úkor literární ceny svého výtvaru. Musí rozkouskovat a zamotat logický postup vyprávění a podřídít jej konvenční stavbě, kde od nalezení mrtvolky až po odevzdání vraha do rukou policie je v hlavních obrysech postup děje vymezen jednou provždy. Tím však také vznikne mnoho nepravděpodobností, nelogičností, ba i rozporů a kresba hlavních postav i situací ztrácí zřetelnost, nestává-li se zcela chybnou. Žádná osoba příběhu nemůže totiž v detektivce žít, myslet a jednat jinak než v čtverečcích křížovky, v šabloně a s maskou, která má zabránit čtenáři, aby v ní poznal vraha nebo nevinného, dokud mu to v závěru autor sám nedovolí. Autor tedy obrací vzhůru nohama postup řádného románu a porušuje základní předpisy skutečné literatury.”⁶ Солдан доповнює, що так само як кросворд, детектив має лише одне вирішення. Купер Равсон про детективи писав: “Detektivní román je ojedineľá literární forma, komplikovaný druh hlavolamu, který autor ani tak nepíše, jako spíš konstruuje; a to podle téměř matematických vzorců...”⁷

Детективну літературу часто неправильно називають тривіальною літературою, занепадлою чи масовою, інколи популярною чи комерційною, однак як сказав, наприклад Їржі Полачек: “představuje velmi rozsáhlou, vnitřně rozmanitou žánrovou oblast, která do sféry triviální četby patří jen částečně.”⁸ Деякі титули можна віднести до художньої літератури, інші можуть бути браком. Міхал Сікора в

⁶ SOLDAN, Fedor. Můda detektivek. Kulturní tvorba 1967, roč. 5, č. 19, s. 5.

⁷ Viz SIROVÁTKA, Oldřich. Literatura na okraji. Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 48

⁸ POLÁČEK, Jiří. Triviální literatura. In: POLÁČEK, Jiří a kol. Průhledy do české literatury 20. století. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2000, s. 167.

своєму актуальній статті відносно цього жанру ⁹ виокремлює три основні якісні визначення:

1. Писання для розваги читача, явна втеча від реальності. “Knihy na jedno použití, které ani nemusíme vozit zpět z dovolené. Zde je dovoleno vše. Logika, psychologie a pravděpodobnost nejsou pro úspěch nutné.”

2. Якісна літературна творчість “[...] autoři dbají na stylovou a jazykovou kvalitu svých knih, nerezignují na logiku, pravděpodobnost a kontakt s vnějším světem, ale současně zjevně nemají pomyslné vyšší ambice.”

3. Література, ігри з жанром з-під пера серйозних романістів. Як приклад Сікора згадує, наприклад, Шкворецького та його твір “Lvíče”.

2.1 Специфіка жанру

Вище ми вже наводили певну специфіку детективного жанру, в цьому підрозділі ми опишемо деякі інші засади, які протягом багатьох років утворювалися. Про специфіку жанру Шкворецький пише найбільше в четвертій частині “Nápadů čtenáře detektivek”. Однією з типових ознак детективів є закритість та завершеність розповіді. Детектив має бути початий вбивством та закінчений розкриттям, засудженням а найкраще зізнанням винного. Вкінці твору в більшості випадків ведеться завершальна розмова між детективом та підозрюваними. Хеппі-енд є обов’язковим – детектив уникає всіх пасток та садить злочинця за ґрати. Судовий процес є зазвичай відсутнім в творах.

⁹ SÝKORA, Michal. To složité umění vraždy. Host 2013, roč. 29, č. 3, s. 20–23.

Шкворецький про певні фіксовані правила гри, в якій трупи це лише реквізит і вбивство, які розпочинають цю гру. Осіб, які сформували правила цієї гри було багато (Р. Остін Фріман, С.С. Ван Дайн, Г.К. Честертон, Реймон Чендлер), з огляду на твір Шкворецького «*Hříchu pro pátera Kpoxe*» звертаємо увагу передусім на правила Рональда Нокса. Рональд Арбатнотт Нокс (1888-1957) був англійським католицьким священником та випадковим творцем детективних розповідей. Є автором десяти правил детективів 1929 року, які ми зараз перефразуємо:

1. Злочинець мусить бути тим, про кого згадується на початку розповіді.
2. Надприродні чи неприродні фактори повністю виключаються.
3. Не допускається більш ніж одна таємна кімната або таємний коридор.
4. Не можна використовувати жодну “ще не досліджену” отруту, пристрій чи метод, які вимагають довгого наукового пояснення в кінці розповіді.
5. В розповіді не повинен фігурувати жоден китаєць.¹⁰
6. У вирішенні детективу не повинен допомогти збіг обставин чи незрозуміла інтуїція.
7. Злочинцем не може бути сам детектив.
8. Детектив не повинен розкривати жодної зачіпки без того, щоб її виявили читачі.
9. Убогий духом, так званий, ватсон¹¹ не повинен приховувати жодних думок, які приходять йому в голову. В

¹⁰ Для Шкворецького це не прояв расизму, ŠKVORECKÝ, Josef. *Nápady čtenáře detektivek*. Praha: Československý spisovatel 1967, s. 71.

той же час, ватсон повинен мати інтелект трохи вище середнього.

10. В розповідях не повинні фігурувати близнюки чи близнючки.

Не тільки ці десять правил, але й багато інших віддалили детективний жанр від реалізму. Міхал Сікора стверджує: “Jednou z nejpozoruhodnějších vlastností detektivního žánru je to, že ačkoliv jsou jeho pravidla velmi rigidní a konzervativní [...], je detektivka žánrem mimořádně flexibilním a pružným, který dokáže absorbovat žánry ostatní, aniž by zradila svou podstatu.”¹²

2.2 Функції

Детективний жанр виконує в основному розважальну функцію. Шкворецький говорить про “романтичну втечу від неромантичних буднів”, навіть і про «втечу від літератури – тобто від літератури, яка перестала виконувати одну зі своїх давніх функцій: перестала розважати людей”.¹³ Замість назви «розважальна» чи «відпочинкова» Шкворецький би краще використав термін “ескапізмус” (втеча від реальності до уявного світу): “[...] detektivka, zejména v postavě Velkého detektiva, je typickým uměním útěku od skutečnosti do snu, od šedivosti tohoto k fantazii vysněného světa, od únavy po práci k osvěžujícímu odpočinku”¹⁴.

¹¹ Літературознавство використовує визначення “ватсон” як тип героя з певними специфічними рисами та функціями, тому тут її вживаємо з маленької букви, так як писав сам Шкворецький.

¹² SÝKORA, Michal. To složitě umění vraždy. Host 2013, roč. 29, č. 3, s. 23

¹³ ŠKVORECKÝ, Josef. Nápady čtenáře detektivek. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 152.

¹⁴ ŠKVORECKÝ, Josef. Nápady čtenáře detektivek. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 152.

Про детективи як втечу, а їх небувалий успіх в читачів в 1960-х роках задумався Федор Солдан: “Nynější móda detektivek ovšem nevznikla pouze ze snobismu naruby, ze snahy o přiblížení se širokému vkusu či z nedbalého postoje k uznávaným hodnotám. Společenské příčiny této mimořádné obliby tkvějí hlouběji. Detektivky, právě tak jako všechna ostatní dobrodružná literatura, hodnotná i braková, jsou vyhledávány pro vrovnaní pocitu životní podlehlosti, pasivity, ne-li přímo osobní slabosti a nezakotvenosti. Nesmírně aktivní hrdinové detektivek, ať už přestupují zákony, nebo je chrání, přitahují ty čtenáře, kteří ve svém vlastním životě nenacházejí příležitost nebo odvahu k projevům agresivní životní síly nebo dokonce brutality, jaká tak často láká primitivní nebo slabé povahy”.¹⁵

Олег Сус у своїй роботі “Slovo o detektivkách” визначає поняття детектив з огляду на його функції аналогічно: “Detektivka je takový slovesný útvar, jenž vedle jiných funkcí usměrňuje a také v nové, dirigované formě rozžehuje materiál denního snu, v němž jsme sami bojovníky za dobro i – přiznejme si to – těmi, kteří se vciťují v sílu i lstivost zla”.¹⁶ Нижче також пише: “Postupným řešením základního úkolu, to je případu svěřeného usuzovací a pátrací schopnosti detektivově, a již svou stavbou, uvádí dobrá detektivka v činnosti nejen naši obrazotvornost, ale rozehrává především i naše rozumové síly, síly logicky pracujících, indikujících a dedukujících, analytické a kombinační. Tato rozpoutaná souhra obrazotvornosti se silami logickými je ovšem rázu spíše pasivního, jde o libost bezpochyby estetickou [...]”.¹⁷ Так само як і у інших жанрах літератури,

¹⁵ SOLDAN, Fedor. Móda detektivek. Kulturní tvorba 1967, roč. 5, č. 19, s. 5.

¹⁶ SUS, Oleg. Slovo o detektivkách. Host do domu 1959, roč. 6, č. 8, s. 370.

¹⁷ SUS, Oleg. Slovo o detektivkách. Host do domu 1959, roč. 6, č. 8, s. 371

детектив має неоспірну естетичну функцію, особливо у творах відомих авторів.

Можна також згадати про виховну функцію, адже детектив – це боротьба за справедливість, добро перемагає зло. Їржі Марек розповідає про мораль, присутню в цьому жанрі: “Má [detektivka] vždy svou primitivní, nicméně kladnou morálku. Spravedlnost v ní vždy vítězí, navíc chytrým lidským zásahem a za osobní patronace čtenářovy”.¹⁸

2.3 Герої

Ми вже писали про те, що сюжет відіграє в детективному жанрі важливу роль, так само важливими є й герої. Розглянемо на проблематику класифікації персонажів в детективах детальніше. Герої є носіями сюжету: весь час вони діють згідно якогось завдання, яке їм доручив автор. Кожен персонаж притримується певної функції в оповіданні. В детективному жанрі зустрічаємо деяких персонажів з усталеними ролями (шукач – детектив, злочинець, жертва і часто помічник детектива – так званий ватсон...).

Якщо розуміти детектив як шахову гру, то герої в ній часто нагадують шахові фігури, які мають заздалегідь визначені варіанти руху. “[...] svět detektivního románu se měnil v pouhé jeviště, lidé v loutky, a jejich osudy v pohyby šachových figurek”.¹⁹ Тому Шкворецький припускає можливу площинність персонажів, вони часто не проходять ніякого розвитку, відсутня також і психологія.

¹⁸ MAREK, Jiří. Plný stůl detektivek. Impuls 1967, roč. 2, č. 3, s. 207

¹⁹ ŠKVORECKÝ, Josef. Nápady čtenáře detektivek. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 64.

Згідно з Олджіхом Сіроваткою, ця область літератури характерна тим, що “герої та дія змінюються в самих контрастах і гіперболах”.²⁰ У кожного персонажа є відповідник з протилежними характеристиками, тому вони протиставлені один одному (в детективах, наприклад, детектив – злочинець). Чорно-білі, часто шаблонні характери героїв є типовими (справедливий детектив – злий вбивця). Наступною ознакою гіперболізації є: кожна властивість, позитивна і негативна, доводиться до крайнощів та перебільшень. Карел Чапек наводить ще деяку специфіку героїв в детективах, чи ту, яку помічає детектив: “Mluví-li detektiv s dívkou, nekonstatuje, že má milostné ruce, nýbrž že jimi píše na stroji; přehlédne dokonce plachý pohled nevinnosti, aby si zato všiml několika píh na nose nebo bláta na střevíčku. [...] Všechny věci jsou jen pro stopy, jež nesou; i lidé jsou jenom úhrnem svých vlastních stop”.²¹ В детективній літературі досконально охарактеризовані дургорядні персонажі, в рамці яких прихований злочинець. “Distribuce informací zúčastněných postav (svědků) klade důraz na rozdílnost a fragmentárnost svědectví o události, v případě vraha na jejich retušování; výsledný detektivův názor vzniká na základě “mozaiky” hledisek”.²² Реалізм має в детективах “певну роль”, проте геніальність детективів полягає в їх героях. Шкворецький наводить в приклад вусатого Геркулеса Пуаро:

²⁰ SIROVÁTKA, Oldřich. Literatura na okraji. Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 50.

²¹ ČAPEK, Karel. Holmesiana čili O detektivkách. In: Marsyas čili Na okraj literatury. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 154–155.

²² MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef a kol. Encyklopedie literární žánrů. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004, s. 107

“Чарівність детектива полягає в сюрреалістичних вусах цього героя, зовсім не в середовищі, методах чи моралі”.²³

2.3.1 Великий детектив

Центральним персонажем кожної детективної прози є детектив. Нижче ми зосередимося на класичній концепції цього персонажа- Великому детективі, поруч з якою існує також тип звичайного (реалістичного) детектива, яким може бути, наприклад, працівник поліції, приватний детектив чи випадковий свідок. “Детективом” також може бути і цілий відділ поліції. В рідкісних випадках герої детектива відсутні. Великого детектива можна охарактеризувати як інтелектуального героя. Карел Чапек характеризує персонажа так: “Detektiv je člověk prvotní, lovec a stopař [...] je také epický individualista, docela tak jako zločinec, jeho kořist. Obyčejně strašně pohrdá kolektivním aparátem policie a jde do věci na vlastní pěst; mezi ním a policií, jež je nástrojem organizované společnosti, panuje nepopiratelná a dosti napjatá animozita, ne-li přímo souboj. Vždy dělá něco jiného než policie; je geniálně sám, je dokonce mnohdy podivínským a uzavřeným samotářem v tomto hromadném světě”.²⁴

Однак його особу не можна охарактеризувати комплексно, адже кожен Великий детектив відрізняється від іншого (персонаж того ж детектива часто повторно з’являється в серії творів того ж автора), починаючи від своєї появи, закінчуючи методом розслідування. “[...] zejména v deduktivně pojaté detektivce je to vupreparovaný typ řešitele

²³ ŠKVORECKÝ, Josef. Ohrožuje realismus detektivku? In: Nápady čtenáře detektivek a jiné eseje. Praha: I. Železný, 1998, s. 10–11

²⁴ ČAPEK, Karel. Holmesiana čili O detektivkách. In: Marsyas čili Na okraj literatury. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 148

záhady, stojící důsledně vně zobrazovaného dění, na němž není citově zainteresován. Disponuje zejména mimořádnými (nezřídka přímo nadlidskými) pozorovacími a kombinačními schopnostmi, ve 20. století doplněnými rovněž pronikavou znalostí lidské psychiky”.²⁵

Специфіку чеських детективів Ладіслава Ледербухова вбачає в факті, що вони не є безпомилковими: “Jejich lidský rozměr člověka chybujícího je učinil postavami reálnějšími [...] Čeští detektivové mají své lidské starosti a slabosti”.²⁶

Персонаж Едгара Алана По, Огюст Дюпен, перший Великий детектив, є носієм основної типової характеристики і його послідовників – ексцентричності. Шкворецький вважає, що на важливіший герой детективів має бути справді винятково ексцентричною особою, яка б мала виходити за рамки посередності (це не лише є позитивним, але й негативним, своїми специфічними особливостями, Холмс, наприклад, любить кокаїн та гру на скрипці).

З часів легендарного Дойлевого Шерлока Холмса, найважливішою рисою детектива протагоніста – стає Великий детектив; другорядні персонажі і неймовірні сюжети та їх розв’язки відходять на другий план. “Sherlock Holmes [...] se stává raison d'être detektivního příběhu, prostředkem hypnózy [...] Velký detektiv se stal vlastním smyslem detektivky a totálně z ní vytlačil realismus”.²⁷ Шкворецький характеризує новозадуманого героя

²⁵ MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef a kol. Encyklopedie literární žánrů. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004, s. 106

²⁶ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Průvodce literárním dílem. Jinočany: Nakladatelství H&H, 2002, s. 64

²⁷ ŠKVORECKÝ, Josef. Nápady čtenáře detektivek. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 56.

протагоніста: “Hloupý Honza, vyrostlý z dětských kalhotek pohádky, zesměšňující mocné tohoto světa a triumfující nad zem [...]”.²⁸

2.3.2 Помічник детектива

Основою побудови детектива стала “перевірена формула діалогічного коливання” Алана По, між геніальним детективом та його трохи обмеженим колегою²⁹ так званим, ватсоном (помічник одного з найгеніальніших детективів). В літературі таких пар знайдемо багато (Шерлок Холмс – доктор Ватсон, Еркюль Пуаро – капітан Гастінгс), проте всі вони є лише варіантами оригінальної пари Дюпен – неназваний оповідач.

Ватсон, якого ми можемо назвати посередником між детективом та читачем, часто буває оповідачем (особиста ситуація розповіді). Що стосується його характерних рис, зазвичай це не дуже чутливий партнер детектива. Карел Чапек характеризує ватсона наступним чином: “[detektiv mívá] druha, průvodce, osobnost poněkud pasivní a oddanou, jež mu někdy pomáhá a častěji mu slouží za posluchače, obveseluje ho svou detektivní neschopností a mnohdy je pak kronikářem a bardem jeho výkonů. [...] Mimoto je nutně třeba někoho, kdo by pozoroval detektiva při práci a divil se jeho prozatím nesrozumitelným plánům a krokům”.³⁰ Як впливає зі слів Карла Чапека, ватсон допомагає детективові «передаючи» йому свої ідеї та гіпотези, але завжди

²⁸ ŠKVORECKÝ, Josef. Nápady čtenáře detektivek. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 56.

²⁹ ŠKVORECKÝ, Josef. Nápady čtenáře detektivek. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 21

³⁰ ČAPEK, Karel. Holmesiana čili O detektivkách. In: Marsyas čili Na okraj literatury. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 149.

помиляючись. Його (нижче) середнього інтелект допомагає створити образ геніального Великого детектива: “Watson tvoří potřebný kontrast geniality, ztělesňuje nedovtipnost, omylnost a průměrnost. Vedle racionálních Poirotů musí být romantičtí Hastingsové. [...] Takřka každý watson je terčem detektivova nemilosrdného rozmaru”.³¹ Присутність цього персонажа в детективі не є обов’язковою умовою.

2.3.3 Злочинець

Якщо детектив має початися з вбивства (або з іншого злочину: викрадення, крадіжки тощо), потрібен герой злочинця – злочинця, який тікає від правосуддя. Для цього персонажа (або кількох персонажів) типовим є, що вони зустрічаються в наборі підозрілих персонажів, але ми не можемо їх розпізнати раніше ніж в кінці розповіді, коли їх детектив (відповідно читач) розкриває. Потенційними злочинцями на початку розповіді є всі герої: “Vraždí muži i ženy všech vrstev, věků a profesí [...]”.³²

Карел Чапек стверджує, що як і герой детектива, злочинець є дуже індивідуалістичним: “Zločinec je cosi jako hrdina; je obestřen romantikou, je psanec, je odbojník; tahaje za nos biřice, soudy a zákon požívá tajné lidové sympatie. [...] je nevyhnutelně představitelem pyšného a krajního individualismu; jeho poměr ke společnosti je opravdu velmi výlučný”.³³

Психологічна мотивація вбивства в детективі є нібито незначна. Вбивство задля розваги зустрічається

³¹ GRYM, Pavel. Scherlock Holmes a ti druzí: čtení o detektivech a detektivkách. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 270.

³² GRYM, Pavel. Scherlock Holmes a ti druzí: čtení o detektivech a detektivkách. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 270.

³³ ČAPEK, Karel. Holmesiana čili O detektivkách. In: Marsyas čili Na okraj literatury. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 147

досить випадково, автори в більшості випадків моделюють реальні мотиви. Тобто, це лише симуляція. Найпоширенішими мотивами вбивства є прибуток, ревності, помста, кар'єра чи злість.

Шкворецький визначає два основні типи доказів: матеріальні та нематеріальні, причому матеріальні – через їхню однозначність. Матеріальні сліди зазвичай ведуть від злочину до злочинця (“від відбитку пальця на зброї до власника цієї зброї”) та можуть бути і нематеріального характеру (наприклад, собака вночі не гавкав). Нематеріальні докази, ведуть навпаки, від злочинця до злочину (жорстокість, яку герой роману виявить до тварин може привести детектива до підозри, що ця людина є виконавцем садистського вбивства) і стосуються характеристики персонажів. Нематеріальні докази є менш однозначними та менш переконливими ніж матеріальні. Детектив може вивести з промови підозрюваного чи з його поведінки щодо інших героїв – ті докази, які виявляють деякі характерні особливості злочинця (наприклад, ревності). Можна виявити також певні механізми в поведінці злочинця (наприклад, чоловік, який звик смикати себе за вуса, навмисне їх поголить, але кожного разу мимоволі тянеться до верхньої губи).

Як ми згадували вище, детектив зазвичай закінчується розкриттям злочинця або його признанням: “Detektivka nikdy nedoprovází pachatele na šibenici nebo do kriminálu [...] Její zájem je vyčerpán zjištěním faktu a dopadením osoby [...]”.³⁴

³⁴ ČAPEK, Karel. Holmesiana čili O detektivkách. In: Marsyas čili Na okraj literatury. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 145.

3. Розвиток чеської детективної літератури

Витоки детективного жанру в світовій літературі сягають середини 19 століття. Що стосується чеського середовища, то тут детективна проза була створена лише в 1920-1930-х роках двадцятого століття.

3.1 Міжвоєнний період

Детективні мініатюри Карла Чапека “Povídky z jedné kapsy” (1929) і “Povídky z druhé kapsy” (1929) ще не є поширеними представниками жанру, їх можна віднести до авторських ноетичних творів. Наприкінці 1920-х років Еміль Вачек створив першого типового чеського детектива Клубічка (з його ватсоном Трампусем) в романі “Tajemství obrazárny (1928)”, “Muž a stín” (1932) та “Zlá minuta” (1933). Йозеф Грабак наголошує, що “чеський” Великий детектив має в порівнянні з західними літературами відмінні риси: “Velký hrdina se musí stát malým, avšak stoupá na špičku a v horší literatuře na chůdu, ze kterých ovšem nesmí spadnout”.³⁵ Як приклад згадує Клубічка, який розкриває злочин, знаючи людські характери; подібними типами є і капітан Екснер Ербена чи Хорац Гани Прошкової.

До визначних особистостей чеського міжвоєнного періоду належить Едуард Фікер, автор численних детективних проз, згодом і сценаріїв фільмів. Він написав книги: “Černý víchr” (1934), “Zločin mezi linkami” (1941), “Paní z šedivého domu” (1941), “Zinková cesta” (1942).

Автори цього періоду створили важливу протипагу більшості масового читання, літературна цінність якого була

³⁵ HRABÁK, Josef. Napínávací četba pod lupou. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 115.

мінімальною. Цей мотлох, часто діючий в інших середовищах ніж чеське, сприяв тому, що детективний жанр отримав ярлик занепаду літератури. Типовою була любов до англійських псевдонімів (наприклад, Едгар Колінз та Джеймс Паркер є насправді Зденек Пейкерт).

Також часом пародіювалися тривіальні детективи. Ці пародії пов'язані передусім ім'ям Володимира Неффа (Nesnáze Ibrahima Skály, 1933; Papírové ranoptikum, 1934), який “переповнив свої розповіді божевільними та гротескними історіями”.³⁶ Їржі Махен під псевдонімом Джо Сметана видав твір “Rouletabille v Čechách” (1922).

3.2. 1950-1960-ті роки

Після другої світової війни автори продовжили традицію чеських детективів, однак після 1948 року традиція була перервана політичними подіями та занепадом. “Po osmačtyřicátém se však detektivka stává téměř synonymem pojmu komerční literatura a čímsi jako svědectvím úpadkovosti buržoazní kultury”.³⁷ На московській конференції в 1958 році про пригодницьку літературу говорилося, що можливо використання тодішнього улюбленого жанру читача у рекламно-просвітницьких цілях у всіх соціалістичних країнах. Детектив повинен був кардинально змінити свій характер (розважальну функцію мали замінити серйозні висловлювання про сучасну соціалістичну дійсність). Така соціалістична модифікація та спроба перевизначення жанру з'являється, наприклад, в “Jupiter s právem” (1957) Павла Гануше.

³⁶ SIROVÁTKA, Oldřich. Literatura na okraji. Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 83

³⁷ GALÍK, Josef. Detektivka jako organická součást literatury šedesátých let. In: BENEŠ, Bohuslav a kol. Literatura a komerce. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994, s. 50.

Відродження детективу настало лише в другій половині 1950-х років. З новими назвами повернулись міжвоєнні ікони жанру Еміль Вацек (*Černá hvězda*, 1959; *Devatenáct klavírů*, 1964) та Едуард Фікер (*Série C–L*, 1958; *Kilometr devatenáct*, 1960). З цього часу детектив є повноцінною частиною чеської літератури, про що свідчить інтерес до неї з боку провідних літературознавців (Мілана Юнгмана, Їржі Опеліка, Олега Суса, Алеша Гамана, Зденка Вавріка та інших). Шістдесяті роки відзначились великим розмахом в детективній літературі, її взяли на озброєння автори, які часто самі перекладали цей жанр літератури (Шкворецький, Забрана, Владімір Оутрат, Франтішек Юнгвірт, Рудольф Пеллар, Хеда Ковальова, Єва Руксова, Єва Кондрисова та Ярміла Еммерова).

При нормалізації, відбулося “кримінальне виробництво літератури”³⁸ ця тривіальна масова творчість була опублікована кількома виданнями. На відміну від п’ятдесятих років, детектив в період нормалізації все ще писався та видавався, але був суворо аполітичним. Наприклад, для режиму була прийнятною тим, що описувала командний дух слідчих при пошуках злочинця. Був дуже популярний телевізійний серіал “Тридцять справ майора Земана” (1975-1980), який поєднував прийоми класичних детективів, хоча в багатьох епізодах було ідеалізовано образ злочинності.³⁹ Автором епізодів, які також були видані книгою (*Non na lišku*, 1978; *Hrdelní pře*, 1978) був драматург серіалу Їржі Прохазка.

³⁸ MENCLOVÁ, Věra. Detektivní próza. Čtenář 1991, roč. 43, č. 2, s. 65

³⁹ MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef a kol. Encyklopedie literární žánrů. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004, s. 112.

3.3 Дев'яності роки та сучасність

1990-ті роки принесли деяких нових авторів, але збереглась певна неперервність з попередніми десятиліттями, причому автори скористалися перевагами лібералізації книжкового ринку в 1989 році. Свою попередню роботу продовжили, наприклад Гана Прошкова (*Maskot smrti*, 1993), Єва Качіркова (*Smrt nechodí pěšky*, 1991; *Vyhlídká na smrt*, 1992) та Яна Моравцова, авторка психологічно вмотивованих детективів (*Strach čeká v podkroví*, 1992; *Spiknutí mrtvých duší*, 1995; *V režii strachu*, 1997). Так званою суворою школою надихнулись Ян Шмід (*Na rohu dvaadevadesáté*, 1986) та Павел Фриборт (*Přesilová hra*, 1990). Мова йде про образи організованої злочинності сучасного хворого суспільства.

Сьогодні презентують, наприклад, Ладіслав Беран, Павел Янса чи Вікторін Шульц, під різними псевдонімами – Ярослав Велінський чи Властіміл Вондрушка. Що стосується наймолодших авторів, які заслуговують на увагу, можемо назвати багатообіцяючого Юана Замору (*Vrah na jednu nos*, 2010) та Міхаелу Клевісову (*Zlodějka příběhů*, 2009).

4.1 Йозеф Шкворецький та його творчість

Особистість Йозефа Шкворецького (27 вересня 1924 року Наход – 3 січня 2012 року Торонто) як і його велика праця, точніше творчість має ознаки так званої високої літератури, є загальновідомою. В цьому підрозділі ми згадаємо важливі віхи та події його суспільного та особистого життя, а також ті моменти, які вплинули на

відносини Шкворецького з англо-американською літературою (культурою), а отже й на детективний жанр.

4.1 Життя та творчість

Йозеф Шкворецький народився 1924 року в Наході. В своїх прозах він часто повертався до свого рідного міста. Під час Другої Світової війни закінчив гімназію в Наході. Після війни міг навчатися в університеті. Він обрав Карловий університет в Празі, де вивчав англійську мову та філософію. Після навчання працював вчителем в середній школі в Наході. Пізніше почав працювати редактором в державному видавництві літератури, музики та мистецтва і був редактором журналу «Світова література». Перекладав твори американської літератури, співпрацював з радіо та театром. Але після того як видали роман “Боягузи” в 50-х роках і зчинився скандал навколо нього він був змушений покинути посаду редактора.

Наприкінці 1960-х років, в період політичних змін він залишається в Канаді. Тут працював професором англійської та американської літератури в університеті в Торонто. Він продовжив свою літературну роботу і навіть спільно зі своєю дружиною Зденою Саліваровою в 1971 році в Торонто заснував видавництво Sixty-EightPublisher. Тут він видавав літературу, яка не могла вийти в Чехословаччині, від авторів які жили в еміграції або в Чехословаччині, переслідувані тоталітарним режимом. В листопаді 1989 року, його книги знову почали видаватися в чеських видавництвах і Шкворецький відновив відносини з чеською культурою. Був нагороджений за свою працю та вклад в

літературу декількома нагородами. Помер в 2012 році в Торонто.

Йозеф Шкворецький почав писати одразу після Другої світової війни, деякі з його творів чекали декілька років до того як бути виданими, а деякі, як новела “Divák” в лютневі ночі сталінізму не збереглись. Шкворецький увійшов до літератури своєю поетичною композицією “Nezoufei”, яку відправив на літературний конкурс “Družstevní práce” та розповідями під назвою “Nové canterburské povídky a jiné příběhy”.

Інтерес навколо Шкворецького викликав роман “Боягузи” з головним героєм Денні Сміржіцкім. Цей персонаж є задуманий автобіографічно, це так званий альтер-его Йозефа Шкворецького, який разом з ним переживає події навколо нього, першу любов, любов до джазу, разом зі Шкворецьким старіє.

Наступними творами з героєм Денні Сміржіцького є “Tankový prapor”, “Prima sezona”, “Mirák”, “Příběh inženýra lidských duší”. Через Денні Шкворецький зрівнявся з конкретними історичними подіями, він продемонстрував у прозі свій досвід. В романі “Tankový prapor” відобразив Йозеф Шкворецький свій досвід виконання військової служби, коли армією керував міністр Алексей Чепічка. Він почав писати роман уже в 1954 році, але роман міг вийти лише в 1971 році.

На початку 60-х років більш вільна політична ситуація зробила можливим видавництво творів Шкворецького. Він збагатив свої твори глибоким філософським та екзистенціальним виміром. Також збагатив свої роботи і різноманітним тематик. Почав видавництвом новели

“Legenda Emöke” (1963). Потім слідували книги “Sedmiramenný svícen” (1964), “Ze života lepší společnosti” (1965), перші з книг з детективною тематикою: “Nápady čtenáře detektivek” (1965), “Smutek poručíka Borůvky” (1966), далі “Babylonský příběh” (1967), “Konec nylonového věku” (1967) та роман “Lvíče” (1968). В новелі “Legenda Emöke” головними героями є два молодих хлопця, які проходять неповторні любовні переживання. Близька за темою є новела “Bassaxofonista” (1965), яка розповідає про любов бас-саксофоніста до музики.

Шкворецький почав писати детективні історії в тузі за пригодами та напругою. Першою з яких була книга “Nápady čtenáře detektivek”, потім були детективні історії з персонажем лейтенанта Борувки в головній ролі, з них першою була “Smutek poručíka Borůvky”, яка вийшла ще в Чехословаччині, наступні дві книги вийшли в еміграції: “Konec poručíka Borůvka” (1975), “Návrat poručíka Borůvky” (1981). Специфічне місце між детективними історіями має книга Шкворецького “Hříchu pro pátera Knoxe” (1973), в ній злочинець завжди порушує одне з встановлених правил. Наступною темою, яку порушував у своїх творах Шкворецький, була тема євреїв. Новела “Sedmiramenný svícen” розповідає про трагічний осуд євреїв під час Другої світової війни і показує ненависть до євреїв під час режиму.

В своїй творчості в еміграції Шкворецький повертається до героя Денні Сміржіцкего у романі “Mirákl” (1972). Роман розділений на дві сюжетні лінії. Бачення світу очима Денні Сміржіцкего продовжує автор у романі “Příběh inženýra lidských duší” (1977). Денні як професор університету в Торонто в еміграції згадує своє життя в

Костелці, входить у конфлікт зі своїми студентами, які живуть сьогоднішнім. Таким чином, Шкворецький зачепив не тільки конфлікт сприйняття світу, а й конфлікт покоління.

Шість років по тому як Йозеф заснував видавництво Sixty-EightPublisher він спільно зі своєю дружиною видав документ “Samožerbuch”, який підтверджував чинність видавництва.

Творчість Шкворецького в еміграції та час після 1989 року були дуже плідними для нього. Перекладав літературні твори, співпрацював з письменниками, а також співпрацював на веденні своїх творів в театрі та в кіно. Наприкінці 50-х років його прозою зацікавилися кінорежисери та сценаристи. Зі Шкворецьким співпрацювали Їржі Мензел та Евалд Шорм. Безліч його проз чи сюжетів були зафільмовані або використані як основа для фільму.

4.2 Життя та творчість з акцентом на детективи

Якщо ми хочемо ще більше прояснити тісний зв'язок Йозефа Шкворецького з англо-американською літературою та детективним жанром, ми повинні повернутися в п'ятдесяті роки, коли він співпрацював з музичним публіцистом і другом на все життя Любомиром Доружкою і також познайомився⁴⁰ з визначною особою перекладача та близького друга Яна Забрана (1931-1984), з ним в наступних роках написав три детективні історії.

До детективного жанру Шкворецький потрапив випадково, за збігом декількох обставин. В 1960 році

⁴⁰ Viz ŠKVORECKÝ, Josef. Jak je ve větě člověk: dopisy Josefa Škvoreckého a Jana Zábřany. Praha: Books and Cards, 2010, s. 257.

захворів на важку інфекційну жовтуху (заразився від погано стерилізованих інструментів під час останньої операції на грижу) і був змушений провести чотири місяці в лікарні; під час госпіталізації прочитав близько ста книг цього жанру, на який дотепер майже не звертав увагу. Важливу роль також відіграв той факт, що книги (передусім англомовні оригінали, але і старі чеські переклади⁴¹), які йому позичили близькі приятелі⁴², з інфекційного відділення не повернулись. Після виходу з лікарні Шкворецький присвятив себе детективному жанру як теоретично (есе *Ohrožuje realismus detektivku?* опубліковане в *Hostu do domu*, 1963; наступні ese публікувались в *Plamenu*, повінстю були опубліковані в 1965 році під назвою “*Nápady čtenáře detektivek*”) спочатку у співавторстві з Яном Забраною.

З ініціативи Шкворецького тоді виникла десятиліттями прихована співпраця. Обидва письменники в 1960-х роках в Празі часто зустрічались та спільно працювали⁴³ над книгами “*Vražda pro štěstí*” (1962), дії відбуваються під час першої Республіки, “*Vražda se zárukou*” (1964), вже дії відбувались до 1938 та “*Vražda v zastoupení*” (1967) вже за часи Другої Світової війни⁴⁴, які через

⁴¹ Za ty čtyři měsíce jsem přečetl kolem stovky opusů, a byly mezi nimi, jak dnes vím, pravé skvosty: třeba staré překlady R. Austina Freemana, ale i rozpadající se anglické originály Johna Dicksona Carra, Freemana Wills Croftse, S. S. Van Dina, Rexe Stouta, you name them, dokonce i z nedávné doby Raymonda Chandlera, Dashiella Hammetta. A samozřejmě z doby dřevní Sira Arthura Conana Doylea.“ Viz ŠKVORECKÝ, Josef. Trýzeň žízně [online]. Bohemian Newsletter (Zpravodaj České společnosti Sherlocka Holmese) 2005, č. 55. [cit. 22. listopadu 2013] Dostupný na World Wide Web: .

⁴² „Lunda Dorůžka a Franta Jungwirth (a jiní) mě zásobili detektivkami, většinou anglo-americkými paperbacky, které na oltář kamarádství s těžkým srdcem obětovali.“ Viz ŠKVORECKÝ, Josef. Detektivky v mém životě [online]. Listy 2006, č. 3 [cit. 22. listopadu 2013]. Dostupný na World Wide Web:

⁴³ „Následovalo jedno z nejkrásnějších období mého života. Honza [Zábrana] přicházel pravidelně každé odpoledne k nám do Břevnova a tři, čtyři hodiny jsme vymýšleli.“ Viz ŠKVORECKÝ, Josef. Jak jsme s Honzou Zábranou psali dějiny Československa. Západ 1990, roč. 12, č. 4, s. 18.

⁴⁴ „Plánovali jsme ještě dvě knihy: čtvrtou s dějem v době mezi koncem války a únorovým pučem, pátou za komunismu. Víceméně jsme doufali, že než se dostaneme k pátému dílu,

невдоволення Шкворецького режимом завжди виходили лише під ім'ям Забрани⁴⁵. Він приєднався до співавторства лише після 1989 року. Доказом є те, що в останньому творі трилогії є акровірш – з перших слів перших тридцяти двох розділів можна скласти латинське речення “Škvorecký et Zábřana fecerunt ioculum” (“Шкворецький та Забрана жартували”) – чи їх взаємне листування. До їх творчої співпраці можна додати, що вони разом придумали інтригу і детальний синопсис, саму історію писав Шкворецький, оскільки він вважав, що «що роман не можна написати разом»⁴⁶. Забрана є автором віршів.

Що стосується сольного авторського початку Шкворецького в детективному жанрі, в 1963 році йому запропонували написати оповідання до джазової збірки Любомира Доружки, і він написав коротку детективну розповідь, яка потрапила на сторінки збірки “Ten. Sax. Solo”⁴⁷. Роком пізніше він взяв участь в написанні нині

už tak dalece roztají ledovce ortodoxie, že knihu budeme moct napsat jako satiru na režim. Jenže pak Sověti přepadli republiku a já a Zdena jsme odjeli do Kanady. Nějaký čas jsem se zabýval absurdní myšlenkou, že napíšu čtvrtý díl v Kanadě, propašuju jej Honzovi do Prahy a on ho tam vydá. Jenže Honza umřel a z věci sešlo.“ Viz Rozhovor s Josefem Škvoreckým [online]. [cit. 23. listopadu 2013] Dostupný na World Wide Web:

⁴⁵ „Když Honza [Zábřana] dával do sazby druhou detektivku, sňala už ze mě stranovláda klatbu a mohl jsem opět publikovat. Přesto jsme se rozhodli, že tajemství zachováme a hru dohrajeme. Jednak pro legraci a pro ten špás, jenž vyvrcholil akrostichem v třetím díle, jednak proto, že publikovat jsem sice směl, ale nesměle [...]“ Viz ŠKVORECKÝ, Josef. Jak jsme s Honzou Zábřanou psali dějiny Československa. Západ 1990, roč. 12, č. 4, s. 20.

⁴⁶ „Mnoha lidem, pokud se zajímají o literaturu, často vrtá hlavou, jak je možné, že dva lidé napíší společně román. Odpověď je jednoduchá: román společně napsat nelze. Lze jej společně vymyslet, vyfabulovat zápletku a řešení, rukou společnou a nerozdílnou dát dohromady podrobnou osnovu, synopsi. Napsat text knihy musí potom jeden z obou partnerů; druhý text může a má kriticky zrevidovat – tj. nejen opravit háčky a čárky, ale i navrhnout jiné epizody, postavy, slovní formulace, doplňky a škrty. Touxhle metodou jsme s Honzou vyrobili trilogii o Božence Skovajsově, Dr. Jaroslavu Pivoňkovi a kapitánu Vodičkovi.“ Viz Rozhovor s Josefem Škvoreckým [online]. [cit. 23. listopadu 2013] Dostupný na World Wide Web: .

⁴⁷ ŠKVORECKÝ, Josef. Ten. Sax. Solo. In: Taneční hudba a jazz 1963. Praha: Státní hudební nakladatelství, 1963, s. 137–140.

забутого детективу, який має продовження “Vražda v redakci”, в написанні якого брало участь вісім авторів.⁴⁸

Народження центрального персонажа детективних проз Шкворецького – лейтенанта Борувки – відбулося в вже загаданій прозі “Ten. Sax. Solo”, хоча тут він виступає як Арношт Поникл. Борувка з’являється у вже переробленій версії в цілому виданні дванадцяти детективних оповідей “Smutek poručíka Borůvky” (1966), залишаючи осторонь журнальні версії деяких включених до книги оповідань. “Smutek poručíka Borůvky byl také způsobem, jak v rouše "lehkého žánru" naznačit mnoho podtextů, které cenzorům unikaly”.⁴⁹ До серпня 1968 року Шкворецький не встиг видати наступні книги, однак в еміграції вийшла решта книг з Борувкою: “Hříchy pro pátera Knoxe” (1973), “Konec poručíka Borůvky” (1975) а “Návrat poručíka Borůvky” (1981). З огляду на середовище в оповіданнях “Desatera pro pátera Knoxe” потрібно згадати, що Швецію Шкворецький пізнав під час свого проживання там в 1967 році, а США роком пізніше і на початку еміграції.

Потрібно звернути увагу на те, що багато детективних оповідок, передусім “Smutek poručíka Borůvky” були зафільмовані і над сценаріями працював сам автор (“Zločin v dívčí škole”, 1966; “Šest černých dívek aneb Proč zmizel Zajíc?”, 1969). Роль лейтенанта Борувки зіграв Любомир Ліпський. Наприкінці 1960-х років з’явився фільм “Zločin v šantánu” (1968). Роман “Lvíče” був зафільмований під назвою “Flirt se slečnou Stříbrnou (1969)”. Також був знятий фільм на “Vražda v zastoupení” (1987). В новому

⁴⁸ (Literární noviny 1964, roč. 13, č. 28–37)

⁴⁹ KOSKOVÁ, Helena. Škvorecký. Praha: Literární akademie, 2004, s. 87

тисячолітті, дочекався зйомок фільму детективний роман “Setkání v Praze, s vraždou” (2009).

Хоча детективи супроводжували Шкворецького значну частину його життя та допомагали йому (та його дружині) у важкі часи (під час жовтухи, еміграція, звинувачення його дружини у співпраці з СтБ), спочатку був їх противником. “Detektivky jsem pokládal za čtivo nehodné pozornosti”⁵⁰ Зміна в його ставленні настала в 1960 році під час госпіталізації. “Tehdy jsem konečně překonal starý snobský předsudek [...] a nabyl jsem úcty k pokleslým žánrům literatury. Objevil jsem Ameriku: že unavený, nebezpečně nemocný člověk nemá chuť na Dostojevského, spíš na slečnu Marplovou.”⁵¹

4.3 Детективи Шкворецького в контексті його творчості

Тож Шкворецький почав сприймати детективи як відпочинок, гідний поваги. І не лише як читач, а й як автор. Про своє відношення до детективного жанру (в контексті своєї творчості) він згадував в розмові з Антоніном Лігмом: “Já napsal román, o kterém se buď říkalo, že je epochální, nebo skandální. Jenže já se vůbec nechystám vytvářet umění. Jen někdy, když cosi dozraje a vznikne docela zvláštní souběh okolností, pak snad. Ale přitom si myslím, že umím některé věci spíš uměleckořemeslné, pročež k potěše vlastní a snad i některých čtenářů píšu třeba detektivky. [...] Takže bych svou prózu rozdělil [...] na novels (vážnou práci) a entertainment

⁵⁰ ŠKVORECKÝ, Josef. Trýzeň žízňě [online]. Bohemian Newsletter (Zpravodaj České společnosti Sherlocka Holmese) 2005, č. 55. [cit. 26. listopadu 2013]

⁵¹ ŠKVORECKÝ, Josef. Jak jsme s Honzou Zábranou psali dějiny Československa. Západ 1990, roč. 12, č. 4, s. 17–18.

(psaní pro zábavu).”⁵² Тому сам автор ділить свою роботу відповідно до значимості та призначення на дві групи. Розважальна, сюди він безсумнівно включає трилогію про лейтенанта Боровку та “Hříchy pro pátera Knoxe”.

Загалом ми не можемо чітко розрізнити творчість детективну та решту прози. Коскова стверджує, що “вони виходять за рамки традиційної жанрової класифікації”. “Škvorecký navíc zcela v duchu próz i divadla šedesátých let reprezentuje i dobovou tendenci rozrušování žánrových hranic. [...] Smutek poručíka Borůvky je v první řadě existenční pocit stárnutí a lítosti křesťana nad zlem, které jakodetektiv odhaluje. Především je to ale smutek plynoucí z vědomí, že vědecké metody, kterých užívá, jsou nedokonalé”.⁵³

Олег Сус в своєму трактаті “City a konstrukce” розмірковував над почуттями в детективних прозах Шкворецького та Забрани (тоді він ще не знав, що співавтором творів Забрани є і Шкворецький). Комбінація почуттів та побудованих дій в намірах правил детективного жанру йому здалися недоречними. “Spojení superkonstrukce plus senzibility, krimiprózy a citovosti, krve a tichých slz, různých pitvor prostředí a reality s dojetím (opravdu autorsky podtrženým) nemohlo ovšem dojít cíle, totiž skutečného sloučení.”⁵⁴

З наведених цитат можемо зробити висновок, що над детективами Шкворецького велася полеміка в двох сферах. Перша – авторська (не)послідовність дотримання відносно твердих правил детективного жанру, друга з нашого погляду є більш важливою. Питання в тому чи можливо пов’язувати

⁵² LIENH, Antonín J. Generace. Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 73.

⁵³ KOSKOVÁ, Helena. Škvorecký. Praha: Literární akademie, 2004, s. 86–87

⁵⁴ SUS, Oleg. City a konstrukce. Host do domu 1967, roč. 14, č. 7, s. 67

безперечну побудову детективів та закріплені закони жанру з психологізацією героїв, типовою для реалістичного написання, чи можливе, щоб детектив мав певний вихід за рамки.

4.4 Реалізм в детективних творах

Про проблематику присутності реалізму в детективних творах Шкворецький розповідає не лише в “Nápady čtenáře detektivek”, але також у своєму есе “Ohrožuje realismus detektivku?” (1963), в якому реалізм в детективних розповідях апріорі не засуджує, але водночас і рішуче стверджує: “[...] považují zde [v detektivce] strohý realismus – ve smyslu přísného zrcadlení skutečnosti jak pokud jde o metody zločinu, tak pokud jde o metody kriminalistické práce – za nedorozumění, ne-li dokonce za krok nazpátek [...]”⁵⁵ Детектив має бути піднесений над реальністю, цитує Шкворецький Стівеза: “Nevážnost detektivky je zřejmá především v tom, jak nonšalantně a dokonce se sardonickým humorem se staví ke zločinu”. Реймонд Чендлер в своєму славному есе “Prosté umění vraždy” 1935 року теж підкреслює необхідну дистанцію: “Pokud je detektivka skutečně úplně realistická (ve vzácných případech), stejně je napsána s určitým vnitřním odstupem, jinak by ji snad chtěl psát nebo číst jenom psychopat”.

Народження детективної історії з реальності, задокументована твором Гамметта і його послідовником Реймондом Чендлером. Шкворецький стверджує, що реалізм так званої суворої школи був “обгрунтованим реалізмом” лише в видатних романах вище названого Чендлера, а решта

⁵⁵ ŠKVORECKÝ, Josef. Ohrožuje realismus detektivku? In: Nápady čtenáře detektivek a jiné eseje. Praha: I. Železný, 1998, s. 7.

говорять “реалізм в сенсі віддзеркалення атмосфери суспільства та часів, просочених бандитизмом та жорстоким насиллям”. Ішлося вже про “реалізм компромісу” в якому домінувало автентичне середовище, в якому постать детектива, яка для Шкворецького була найреалістичнішою з усіх існуючих персонажів в детективному романі; неможливим (нереалістичним) була “обов’язкова перемога над злочинністю та поліцією”.⁵⁶ Однак, впровадження реалізму до детективів означало революцію в цьому жанрі.

Розділ 2

4. Детектив як літературна гра

⁵⁶ ŠKVORECKÝ, Josef. Nápady čtenáře detektivek. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 30

5.1 “Гріхи патера Knoxe”

Збірка з десяти оповідань з підзаголовком “Detektivní divertimento”⁵⁷, що передає розважальну функцію книги, є здебільшого “грою” та “казкою для дорослих”, про яку пише автор в своїх теоретичних примітках до жанру. Від решти детективних творів автора відрізняється тим, що в ньому цілком відсутні ідеологічні мотиви. Передмова книги починається зі слів, де автора ділиться з читачем, що вбивство – це гра: “Někdy je život jiný, než by měl být, a pak je dobře jej změnit. Pokud to jde. Protože to skoro nikdy nejde, je příjemné aspoň se uchýlit do světa vymyšleného pro takové případy. Do Londýna každého z nás, kteří chceme zapomenout; kudy rachotí Holmesův kočár a kde vražda není hřích. Kde je to hra”.⁵⁸ Хелена Коскова також сказала, що “Hříchy pro pátera Knoxe” (1973, Sixty-Eight Publishers) є “зі всіх книг Шкворецького є найвиразніше «лише» розважальною”.⁵⁹

5.1.1 Класифікація героїв

Перед початком кожної історії читач має список осіб, які з’являються в оповіді, в тому порядку, в якому вони вступають в дію. Це перше знайомство з персонажами доповнене зазвичай однією з їх характерних рис чи короткою заміткою про те, як герой поводить себе в оповіданні. Всезнаючий оповідач проникає у свідомість шукача, часто також до свідомості решти персонажів. Жоден з персонажів

⁵⁷ Дивертисмент (від фр. divertissement — звеселення, розвага) - цикл легких музичних, танцювальних і декламаційних номерів типу попури. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — Київ : ВЦ «Академія», 2007. — Т. 1 : А — Л. — С. 278

⁵⁸ ŠKVORECKÝ, Josef. Hříchy pro pátera Knoxe. Praha: Mladá fronta, 1991, s. 7.

⁵⁹ Коскова також написала: „Přispívá k tomu samozřejmě také omezení, které autor vazbou k desateru pátera Knoxe na sebe vzal, i kázeň, se kterou zachovává stručnost a epický spád a soustředí se na řešení detektivní záhady.“ Viz KOSKOVÁ, Helena. Škvorecký. Praha: Literární akademie, 2004, s. 129.

не розвивається, йдеться про статистичні та неглибокі персонажі (наприклад досвідчений Mr. Right) чи декілька характерних рис (Єва Адамова). При характеристиці персонажів, окрім непрямой презентації в достатній мірі виступає також пряме визначення: “Та – i když tohle snad spíš souvisí s tou její matematickou hlavičkou – vůbec nemá normální ženský vlastnosti. Spolehlivá je jakhodiny, co to je nálada, neví, nechichotá se, nebrečí, zamilovaný šlágry neposlouchá, jenom Bacha a z něj jenom fůgy, na přednášky chodí na minutu přesně, co se jí řekne, to udělá”.⁶⁰

Персонажів класифікуємо відповідно до їх функцій. Про персонажів шукачів – детективів напишемо пізніше. Функції ватсона виконують кілька персонажів, в більшості місцеві детективи, але їх поява в окремих оповідях не є обов’язковими. Наприклад, своїми хибними судженнями часто засоромлений молодий детектив з відділення вбивств Нілс К. Кьольн. (Omyl v Šlágrsé, Otázka alibi). “Niels C. Kölln, přistižený při další nelogičnosti, zrudl a neřekl nic.” (s. 53) “Niels C. Kölln nechápal, ale místo k pokoře přivedlo ho to k popuzenosti.” (s. 54) “Dost rychle nabyl přesvědčení, že buď je pitomec, anebo zpěvačka má mozek téměř tak dokonalý jako profesor dedukce na policejní akademii.” (s. 55). Наступними ватсонами є капітан Еркюль Пуаро (Ženské za volantem) чи подруга протагоністи Сюзан (Otázka alibi). Їх гірші дедуктивні здібності підкреслюють унікальність Єви Адамової.

В цьому зібранні оповідань найочевиднішим з усіх аналізованих творів є п’еса з літературним жанром детективу, хоча Шкворецький дотримується правила жанру.

⁶⁰ ŠKVORECKÝ, Josef. Hříchy pro pátera Knoxe. Praha: Mladá fronta, 1991, s. 175

Читач обов'язково шукає хоча б по одному невідомому елементу (або відразу кілька) і таким чином має за завдання відкрити особу злочинця, мотив його дій або як було вчинено злочин. Ці три невідомі Шкворецький називає англійськими виразами “WHOdunit”, “WHYdunit” та “HOWdunit”, при чому під назвою кожної розповіді таким способом звертає увагу читача, який таємний мотив потрібно знайти.

При цьому завдання читача подвоюється, тому що в кожній з розповідей автора порушує одне з десяти правил детектива Рональда Нокса. З наближенням вирішення справи в тексті міститься заклик до читачів, щоб вони знайшли правильні відповіді на дані питання, бо вже мають достатньо доказів.

В двох розповідях, у вступній та заключній, функцію детектива виконує особа лейтенанта Йозефа Борувки, в інших, детективів головічого роду замінила жінка – Єва Адамова.⁶¹ Також середовище розповідей, які відбуваються в другій половині шістдесятих років є різноманітним. Дія обох розповідей з лейтенантом Борувкою відбуваються в Чехословаччині (в Празі), розповіді з Євою Адамовою заведуть читачів в різні місця світу – Швеція, Італія, Франція, США чи навіть на океанський лайнер.

З персонажем Єви Адамової зустрічаємось вже в першій розповіді “Intimní záležitost”, проте в ролі обвинуваченої з вбивства режисера своєї коханої. Дії розповіді відбуваються у в'язниці, при чому домінують роль в просуванні справи відіграє діалог Єви та лейтенанта Борувки, який вірить, що

⁶¹“Nemotorného Borůvku tu na čas vystřídá Eva Adamová, která do případů, jež řeší s nemenší bravurou, vnáší měkce barový, erotický spodní tón.” Viz PEŇAS, Jiří. Třicet případů poručíka Borůvky. Lidová demokracie 1993, roč. 49, č. 77, s. 3.

дівчина не вчиняла цього злочину. Завдяки інтелектуальним зусиллям обох учасників розмови Єва нарешті звільнена і в наступних розповідях вже виступає як детектив-аматор, тому що за збігом обставин завжди найближче потрапляє до різних злочинів, переважно вбивств.

Світловолоса барна співачка Єва Адамова, яку відправили «заробляти валюту для соціалістичної влади» на турне по Європі та Америці, є центральною фігурою збірки. Цитата Павла Тренського підтверджує істинну піддатливість персонажа, коли йдеться про героя Боровку, близьку авторові: “V Evě Škvorecký vytvořil barvitou postavu; je to krásná a inteligentní žena s pragmatickými morálními zásadami a jako taková je nepochybně autorovi velmi blízká. Zároveň vystupuje jako protějšek k zásadovému, ale poněkud těžkopádnému a plachému Borůvkovi.”⁶²

Найхарактернішою рисою Боровки є смуток. Єва ж сильна жінка, яка часто використовує гостре словечко. В передмові книги Шкворецький написав: “Eva sice občas mluví tak, jak se nepíše, a třebaže je to svobodná slečna, dělá to, co je lidské a dělají to všichni. Po světě chodí nemorálnější charaktery, například jeden stárnoucí poručík. Ale ani on. Přes svoje nevhodné tužby, není snad z nejhorších.”(s. 8)

Головну героїню також характеризує її біблійне ім'я. Ім'я та прізвище комбінують імена перших людей, при чому з огляду на назву книги та вище наведену цитату автора вона має зв'язок з гріхом проти заповідей. Єва Адамова про своє ім'я каже: “Biblický [jméno] je. Jenomže u těchhle dvou z bible si každéj vzpomene na ten takzvaný dědičný hřích a každéj ví,

⁶² TRENSKÝ, Pavel. Josef Škvorecký. Jinočany: Nakladatelství H & H, 1995, s. 147

že to, že snědli to jablko, je míněno jenom obrazně, ponivač ve skutečnosti se provinili něčím jiným”. (s. 214).

В категорії імен героїв згадаємо некмітливого персонажа, капітана на ім'я Геркюль Пуаро, ім'я якого було створено шляхом спотворення імені легендарного Великого детектива, йдеться про алюзію на літературного діяча. Єва Адамова давала йому дуже зневажливі прізвиська Potrat чи Potrátek. Втім, варто додати, що імена не є характерними для певної риси персонажа. Процитуюмо персонажа полковника Саллі, з думкою якого ми повністю погоджуємось: “Jména ovšem přirozeně nic neznamení [...] Já, ačkoliv mám ženské jméno jako příjmení, nejsem, domnívám se, nijak zženštilý, ani nejsem, doufám, víc než průměrně pitomý [Silly = pitomec]. A právě tak, podívejte se, třeba tady slečna Abigail [...] Abigail Wrongová [...] Slečna Abigail Vadná. A přece na ní žádnou vadu nenalézám”(s. 214).

5.1.2 Оповідач

За двома винятками, усі оповідання написані з використанням авторського нарративу, в якому оповідач стоїть поза вигаданим світом і з зовнішньої перспективи її коментує та оцінює. Має огляд всіх персонажів і дій та опосередковує їх читачеві за допомогою еґ-форми. “V hale bylo tou dobou dost živo a recepční měl plné ruce práce. O Angličana se už nezajímal. Nemohl proto později říct, čím se cizinec zaměstnával, než se znovu objevil v hale hotelu Majestic.” (s. 83). Оповідач, подібно як і решта героїв роману, є самотійним персонажем, який створив автор.

Для цього типу оповідача є типовим всезнання. Оповідач, наприклад, має інформацію про новоприбулого персонажа, детектива Нільса К. Кьольна: “Neznělo to z jejích úst pravděpodobně, a Niels C. Kölln, detektiv z oddělení vražd, jemuž případ přidělili jako jeho první homicidium, se rozpomněl na učebnici kriminální psychologie a usoudil, že pokojská se spíš domýšlela nemravných věcí a chtěla se na ně podívat oknem z terasy.” (s. 52)

В розповіді “Mezi námi děvčaty” знаходимо вбудовану розповідь, де є так званим оповідачем другого ступеню дівчина Зузан, яка присутня в розповіді, як першого так і другого ступеню (вона розповідає, що пережила). Ця розповідь відрізняється своєрідністю вимови: “Nepředbíhej událostem,” pravila Zuzán. “Vyprávím vám detektivním příběh, dámy, tak mi neskákejte do řeči. Joyce, ta playboyka, na to povídala, že to ji teda Chladnej Jean zklamal, jednak že je to podvodník, a ne žádněj světec, a když [...]” (s. 239) До наративу в оповіданні “Intimní záležitost” вкладені тексти з протоколу, написані курсивом, які мають характер структури драматичного тексту (чергування реплік прокурора та свідка) чи оповідання.

В двох оповіданнях (Ženské za volantem a Proč tolik šátusů?) оповідач є й головним персонажем оповіді. Єва Адамова є сама учасником дії (екзистенціальні сфери оповідача та героїв є ідентичними), спостерігає за діями навколо себе та вирішує справу. З огляду на використання граматичних форм – це розповідь від першої особи (ich-форма); також внутрішня перспектива означає, що оповідацька ситуація вжита в першій особі.

5. Трилогія про лейтенанта Борувку

6.1 “Смуток лейтенанта Борувки”

Збірка з дванадцяти класичних детективних розповідей різного об’єму, написаних в 1962-1965 роках, “Smutek rogučika Borůvky” (1966), в яких Шкворецький суворо дотримується правил жанру та змушує своїх читачів мислити логічно. Автор написав: “To jsou skutečné detektivky. Přesto myslím, že mají určitý nádech tzv. vážné literatury”.⁶³ Підзаголовок “Detektivní pohádka” підтверджує авторові теоретичні тези та концепцію цього жанру, казки для дорослих. Перша книга, в якій читач познайомиться з лейтенантом Борувкою.

6.1.1 Класифікація персонажів

В книзі “Smutek rogučika Borůvky” зустрічаємось з широким спектром персонажів, з якими автор працює більш-менш схематично. Персонажів можна класифікувати на основі двох аспектів: за функцією, яку вони займають в оповідях і за частотою появи у збірці. За функцією домінантним персонажем є шукач-детектив, Йозеф Борувка. Протилежним є персонаж злочинця, якого детектив намагається викрити та впіймати. Також присутні персонажі жертв та помічника детектива, Павела Малека. За частотою появи персонажів можна поділити на тих, хто зустрічається лише в одній розповіді та на тих, які з’являються в декількох (родичі лейтенанта Борувки, Малек, дівчина з булочкою та інші).

⁶³ FRÝBORT, Pavel. Detektivka je nesmrtelná. Knokaut 1990, roč. 1, č. 3, s. 6

З огляду на короткий об'єм деяких проз, персонажі не еволюціонують – оповідач немає місця на їх розвиток. Динамічний розвиток героїв детективного жанру, з огляду на його специфіку та усталену наративну структуру, не потрібний, та навіть не дуже бажаний.

Герої часто нагадують шахові фігури, які мають заздалегідь задані параметри руху (найяскравіше це проявляється у вступній розповіді), але авторські письменницькі здібності наблизили реальність. Це підкреслює також Павел Тренський: “Také jeho postavy jsouzobrazeny živěji, než je tomto žánru obvyklé; nejsou to pouhá čísla v matematické rovnici – žijí vlastním životem.”⁶⁴.

Герой Йозефа Боровки виник з героя Арношта Поникла, який був у детективі “Ten. Sax. Solo” попередником цього важливого героя в детективній лінії творчості Шкворецького. В “Samožerbuch” стверджується про виникнення персонажа Боровки: “A tak na mně v roce 1963 chtěli jazzovou povídku, jenže jelikož psát o jazzu je pro mne psát poezii, na objednávku nemůžu. Byl jsem však v té době zaběhnutý na detektivky (pod různými pseudonymy) a napadlo mi, co kdybych napsal jednu pro specialisty, což je jeden z legitimních podžánrů. Aby vraha nevypátral nikdo, kdo neumí hrát na saxofon. Tak jsem napsal povídku Ten. Sax. Solo, kde byl ve verzi otištěné v Almanachu Jazz a taneční hudba 1963¹²³ Borůvka ještě štíhlý, bez Zuzanky, bez příslušnice s nádherným drdólem a bez Evy Adamové.”⁶⁵ Хоча в цитаті Шкворецький помиляється не лише в назві альманаху, але й у імені головного героя розповіді, безсумнівно йдеться про початок

⁶⁴ TRENSKÝ, Pavel. Josef Škvorecký. Jinočany: Nakladatelství H & H, 1995, s. 143.

⁶⁵ ŠKVORECKÝ, Josef; SALIVAROVÁ, Zdena. Samožerbuch. Praha: Panorama, 1991, s. 332.

існування персонажа Йозефа Боровки, тому майже ідентичну розповідь з такою ж самою назвою можна знайти в “Smutek poručíka Borůvky”, однак персонаж Великого детектива, природньо має ім’я Боровка.

Хоча кожна з дванадцяти частин має окрему історію, яка відбувається в різних місцях, вони мають спільного героя лейтенанта громадської безпеки Боровку. Тут, і в наступному “Konec poručíka Borůvky”, а отже, присутність Боровки є “невід’ємною частиною інтриги”⁶⁶, при чому простежується наступна тенденція: хоча в першому розділі блискуче проводить розслідування герой прапорщика Малека і приватне життя Боровки приховане від читача, в завершальних історіях, передусім в останній, в якій навпаки, дізнаємося найбільше інформації з приватного життя лейтенанта. Герой Боровки поступово виходить на перший план.

З огляду на свою ексцентричність, він беззалишково отримує авторові теоретичні знання. Від решти героїв відрізняється як своїми здібностями, так і своїм поглядом. Найбільше його характеризує одна домінантна риса – смуток, який відображає назву книги. Смуток над згаслими людськими життями, над людською жорстокістю, над тим, що він сам не може нічого вдіяти з цим фактом.⁶⁷ Вираз смутку з’являється на обличчі детектива найчастіше в

⁶⁶ TRENSKÝ, Pavel. Josef Škvorecký. Jinočany: Nakladatelství H & H, 1995, s. 141.

⁶⁷ „Z bezproblémové detektivní pohádkovosti se hned ocitáme před otázkou, jaký asi je smysl tohoto smutku, jak mu asi – s jeho třemi přáteli [Jugmann má na mysli Lubomíra Dorůžku, Ludvíka Švába a Jana Zábranu, kterým je kniha dedikována] – rozumět. [...] Poručíkovi je prostě smutno nad lidstvem, nad tím, jak nepoučitelně zakopává pořád o stejný kámen. Je to tak trochu hoře z rozumu, ale právě že ne hoře, ale jen smutek, cosi lehčího, ne tak krutého. A tím je poručík Borůvka vlastně spřízněn i s některými jinými typickými autorovými hrdiny, kteří jsou také "smutní" nad svou neschopností vykoupit svět z jeho bolesti a utrpení.“ Viz JUNGSMANN, Milan. Povídky z třetí a čtvrté kapsy. Literární noviny 1967, roč. 16, č. 5, s. 4

момент, коли наближається до розв'язки справи. Цей специфічний лейтмотив з'являється в багатьох варіаціях, наприклад: “[...] smutným a pomněnkovým očima v kulaté tváři [...]”(s.128) / “[...] má v kulatém obličejí výraz nevýslovného smutku [...]” (s. 25) / “V očích se mu usídlil nesmírný smutek.” (s. 65) / “Tvář mu zatáhl mrak truchlivého žalu a on se opět proměnil ve velmi smutného bernardýna.” (s. 67) / “Kulatý poručíkův obličej zastřel výraz smutku.” (s. 163) / “[...] stejně jako psíkův obličej vyjadřovala i poručíkova tvář žalostný smutek.” (s. 189) / “Poručík nesmírně zesmutněl.” (s. 230) / “Poručík na ni upřel smutné, melancholické oči.” (s. 240) / “Kulatou měsíční tvář přikryl výraz smutku.” (s. 248).» Окрім смутку, обличчя Борувки характеризує кругла голова (“podobná měsíci”) з невід’ємно розтріпаною зачіскою на тім’ячку. Він невеликого зросту, та його будова, типова для чоловіків середніх років, яку його колеги називають бульбашкою, йому не подобається.

Тоді як в своєму професійному житті Борувку характеризують як винятково геніальну людину, але це судження не стосується його приватного життя. Він є трохи сором’язливим та меланхолічним, йому не вистачає поваги від його неслухняної доньки, у шлюбі він виконує покірну роль, його цікавлять інші жінки, але він ніколи не наважується з кимось зблизитись. Багато що пов’язано з його добротою. М’яке серце Борувки проявляється, наприклад, коли він дізнається, що його донька отримала одиницю: “A výraz zoufalství vystřídal na poručíkově tváři zamračený přísný pohled neoblomného otce, který vypadal značně ochotnicku.” (s. 60)

Якщо любов має бути відсутня в детективі, то потрібно констатувати, що Шкворецький не дотримався цього правила. Великого детектива “періодично виводили з душевної рівноваги», персонаж Єви. “A příslušnice v černé blůzičce ho bolela v srdci jako trýznivý trn, který by odtamtud ani nejlepší chirurg nevytáhl.” (s. 226)

Також варто пригадати автобіографічність персонажа. Їржі Пеняш в своїй статті “Třicet případů roučíka Borůvky” написав, що сприймає літературну творчість Йозефа Шкворецького як “компактне ціле” з авторовими “ключовими героями”.⁶⁸ Для нашої праці варто процитувати головну частину статті: “Příznačné je, že Škvoreckého alter ego, Danny Smiřický, průvodce jeho nejvýznamnějšími díly [...] má svého literárně "pokleslého" dvojníka v postavě detektiva Josefa Borůvky, posmutnělého ryknika s tváří jako měsíc, pomněnkově modrýma očima a s "kačírkiem" ve vlasech, tedy s fyziognomií až nápadně připomínající svého tvůrce.” Тож можна сказати, що образ Боровки має певні риси автобіографічності, хоча й у порівнянні з Денні Сміржіцким в набагато меншій мірі. Є, наприклад, посилання на місто К. (відоме скорочення для міста Костелец, згадуване декілька разів) чи гра на саксофоні: “Hrával jsem taky [na saxofon], ale to už je dávno. Na vojně. Ovšem jenom čistě amatérsky.” (s. 33)

Павел Тренський узагальнив специфічність персонажа Боровки: “Tento svým způsobem geniální člověk, jenž snadno řeší jeden problém za druhým, je jakýmsi druhem počestného blázna, smutným sentimentálním klaunem, ztraceným uprostřed ruchu a zmatku života. Jakkoli nepochybně vznikl pod vlivem

⁶⁸ GROSSOVÁ, Ludmila. Výslech. Československý voják 1966, roč. 15, č. 5, s. 48.

angloamerických vzorů, je tento neheroický hrdina specificky českou postavou vzhledem, chováním, životní filozofií.”⁶⁹

Посаду помічника Борувки (ватсона) займає персонаж прапорщика Павла Малка, яка володіє багатьма типовими рисами для цього типу усталеного персонажа детективних історій, меншою винахідливістю при розв’язанні справ, однак потрібною для посилення унікальності героя Борувки. Контраст полягає в тому, що Малек є дурнішим колегою, це можна підтвердити такою цитатою: “Ráno poručík zjistil, že v tomto bodě mluvil boxer čistou pravdu. Praporčík Málek si však sňatkové datum vysvětlil v rohovníkův neprospěch.” (s. 216) До інших характерних рис цього героя належать завзяття, прагнення успіху та амбіційність. Всі ці риси показує в першій розповіді: “Třásl se, aby mohl svého šéfa přesvědčit, že je mužem na svém místě, že jeho místo je de jure o stupínek výš na služebním žebříčku.” (s. 10) „Praporčík býval nad každou novou, pěknou vraždou v dobré náladě; měl také, jak stálo ve všech jeho kádrových posudcích, ke své práci ten nejkladnější poměr.” (s. 204)

Всі потенційні зловмисники на початку є підозрюваними, оскільки злочинець ховається в множині цих простих персонажів. В кінці розповіді його ідентифікують. Значимою є відсутність психологічної пропрацьованості персонажів, злочинці та підозрювані мають різні характери. Якщо б ми хотіли резюмувати причини схожості зловмисників та мотиви вбивств, за винятком останньої оповідки, в якій вбивство не відбулося, в більшості насильницькі дії мотивовані пристрастю. Персонажі часто вимушені до цих дій життєвими

⁶⁹ TRENSKÝ, Pavel. Josef Škvorecký. Jinočany: Nakladatelství H & H, 1995, s. 142.

ситуаціями, наприклад, жінка прокурора Павла Гінаїса в розповіді “Konec starého kocoura»: “Motiv byl nesložitý: nenáviděla ho. Nemohla už snášet duševní násilí, jehož se na ní soustavně dopouštěl, věděla o jeho děvkaření, věděla o různých jiných věcech a rozhodla se k činu.” (s. 250) Отже, як правило, йдеться про осіб, які страждають від якоїсь особистої проблеми, часто пов’язаної з нещасливим коханням: Франтішек Малат в “Smrt na Jehle” та Густав Рандал в розповіді “Ten. Sax. Solo” вбивали за нерозділене кохання, в “Vědecká metoda” Яна Сікорська вбила свою колегу також через чоловіка, який любив іншу жінку, а не її. Альберт Алфієрі, коханець дружини жертви, вбив в “Padající světlo” через спадок, а також двоюрідний брат доцент Лінхарт вбив в “Aristotelská logika”. В більшості розповідей жертви є простим реквізитом, на відміну від злочинців, особу яких читачі знають від самого початку. Типові персонажі Шкворецького, які виконують роль жертви, є красиві дівчата (в п’яти з дванадцяти випадків). Подібний, в деяких випадках ідентичний, спосіб вбивства в розповідях, точніше опис знайденого тіла жертви.⁷⁰

Дружиною Боровки є Луція Боровкова, при народженні Клімова. Найбільше читач про неї дізнається в завершальній розповіді, в якій оповідачем є сам Боровка і описує обставини їхнього знайомства, коли він працював вчителем фізкультури в невеличкій місцевій школі. Луція Клімова тоді була його студенткою. В інших розповідях персонаж Луції

⁷⁰ «[...] detektivky svádějí autory k ledabylosti. U Škvoreckého se to jeví nápadně i v stereotypním opakování některých brutálních scén: «Ze zad jí pod levou lopatkou trčela dýka z jeleního parohu» (str. 29), «ze zad mu trčela vyřezávaná střenka loveckého nože» (str. 72), «pod levou lopatkou jí ze zad trčela rukojeť dýky» (str. 99), «sekáček na maso vřel v zátylku» (s. 252). Přitom Škvorecký nepracuje vědomě se sugescí hrůzy ani s brutálními typy.» Viz SOLDAN, Fedor. Móda detektivek. Kulturní tvorba 1967, roč. 5, č. 19, s. 5.

не зустрічається, хоча читач про неї знає. Цей факт є очевидно викликаний тим, що в подружньому житті займає домінуючу позицію і детектив в спілкуванні з нею – переважно по телефону часто справляє віддане враження. Подружжя Боровків мають двоє дітей – Зузанку та десятирічного Йозефа, при чому останнього взагалі ніяк не характеризують.

Зі всіх членів родини найбільше в тексті фігурує донька-підліток Зузанка – її образ найкраще зображений і вона також проводить найбільше часу з Боровкою. Найдовше при їхньому перебуванні в Італії, де проявить свою кмітливість. Хоч у неї скоро экзамени, вона не є зразковою ученицею. Їй подобається лише англійська та вивчення тексту пісень з радіо Люксембург. З огляду на гарну зовнішність вона має успіх у протилежної статі, Боровкові заборони на зустрічання з хлопцями її ніяк не обмежують, тому що лейтенант наполегливо не вимагає їх дотримання. “Byla to štíhlá, ale ne hubená dívka s blond kšticí a světle zelenýma očima [...]” (s. 138). Колір їх очей є важливим, тому що він ставить під сумнів батьківство Боровки. Підозру висловила в кінці книги жінка з пучком: “[...] jak velice je nepravděpodobné, aby žena s šedivýma očima a modrooký muž měli spolu dceru s očima jako zelenooká kočka.” (s. 278)

З огляду на той факт, що персонажі в кожній розважальній літературі, отже і в детективній, бувають носіями сюжету, їх найбільше характеризує їх поведінка (взаємодія з іншими персонажами) а також мовлення. Таким чином, вживається в першу чергу непряме представлення. Пряме визначення є також можливим для характеристики

героїв, як з боку оповідача, так і в промовах самих персонажів (переважно в підозрілих персонажів), однак з нею зустрічаємося рідше. Характерні риси героїв часто впливають з сюжету і лише тоді підтверджуються оповідачем за допомогою прямого представлення, або навпаки.

Дуже часто зовнішність героїв є сильним засобом характеристики. Вигляд виразно характеризує наприклад жінку з пучком (“účes, veliký, zřůdně krásný drdól v zátylku nad labutí šjí”, s. 94) або лейтенанта Борувку. Повторюваний мотив “smutných očí” синекдохічно присуджує візуальну властивість певної частини тіла. Опис героїв ззовні, зазвичай виражений за допомогою прикметників, при першому представленні героя читачеві є обов’язковим, коли оповідач згадує один чи декілька найбільш помітних зовнішніх рис. “Vysoký, statný muž s prošedivělými vlasy, který na první pohled vypadal jako vydařená ukázka idealizovaného anglického sportovního gentlemana v nejlepších letech, si mlčky stáhl koženou rukavici a stiskl poručíkovi ruku.” (s. 152) “Velice tlustý pán v bílých kalhotách, velice tlustá slečna v dvoudílných plavkách, velice hezká, statná, asi třicetiletá žena a svalnatý mladý hezoun [...]” (s. 176)

Персонажі часто один від одного відрізняються зовнішнім виглядом, зазвичай, однією рисою: “statný bělovlasý stařec s plnovousem” (s. 158), “překrásné dívky” (s. 67). Багато персонажів мають свого антипода з протилежними рисами характеру та зовнішнім виглядом: “Jedna svědkyně byla stará hrbatá švadlena, druhá mladá hezká manekýnka poněkud japonského typu.” (s. 211) “Konfrontování se podobali Davidu a Goliášovi ve fyzickém a obráceně také v

duševním smyslu. Docent Linhart byl maličký, vzteklý a velmi bystrý pán, mistr těžké váhy měřil sice o dobrou třetinu víc, ale pokud jde o ducha, neprojevil nic, čemu by se i při největší míře dobré vůle dalo říkat bystrost.” (s. 215).

Невелика кількість характерних рис персонажів характеризується гіперболізацією. Як приклад наведемо перебільшену відважність та неповторність іноді сором'язливого головного героя: “Byl to klid'as, známý tím, že jednou bez mrknutí oka a holýma rukama vykroutil dopadenému vrahovi z ruky nabitou pistolí, a když na něho ten výtečník potom neočekávaně vytáhl nůž, srazil ho přesně mířenou ranou na bradu k zemi.” (s. 19) “Zezadu ho kdosi uchopil kolem krku [...] poručík provedl chvat zvaný přehoz pádem vpřed a udeřil hubeným střízlíkem o zem tak silně, že mužík zůstal ležet.” (s. 115)

В рамках характеристики героїв будемо більше приділяти увагу мовленню, яке часто властиве характерним рисам героїв, як своїм змістом так і формою. Важливим є те, що показання підозрюваних при допиті детектива є суб'єктивного характеру. З цієї причини вони є недостовірними, оскільки не були виголошені найвищим авторитетом в тексті. Тому читач не може переконатися в правдивості сказаного. Бартош сказав про Франтішка Малата: “[...] největší padavka, jaký se kdy dotkl lana.” (s. 78), Їржіна Фікотова про цього самого героя пізніше сказала: “On je Franta děsný dřevo.” (s. 80) Цей допит в свою чергу вказує, наприклад, на ненадійність підозрілого героя:

“Ne. Z – byl jsem v kuřárně. Kouřil jsem, abych se uklidnil.”

“Proč uklidnil?”

“Totiž ne uklidnil. Abych – prostě se mi chtělo kouřit”

“Vy ve své ložnici nekouříte?”

“Ne. Vlastně – někdy ano – ale někdy ne”

“Někdy ano, někdy ne,“ pravil poručík pohrdavě. “A že se vám zrovna dnes, a ve tři ráno, chtělo až dolů do kužárny?”

“Nevím. Prostě – chtělo se mi. Byla taková chladná – vlastně horká noc» mladík utonul v příliš zřejmých rozpacích. (s. 185)

В мові персонажів можна побачити розмовну чеську: “Čekal jsem na ni před barákem, co von bydlí, už byl nejvyšší čas ject. A pak – vona vylítla z domu celá červená – a von se ještě vyklonil z vokna a řval – chci říct volal – 'Tohle si ještě s tebou vyřídím, ty –' řek takový sprostý slovo” (s. 30), але і німецьку (s. 144–145). Чеська італійця Альберта Тоссі не є досконалою: “Protože napadlo mi, že když odcházím, budu ještě víc nejpodezřelejší. Ona byla moje milovaná!” (s. 55) “Ne rychle, Jana! Pomálu! Krok sum krok, krok sum krok!” Тому можемо зробити висновок, що мова героїв індивідуалізована.

6.2 “Кінець лейтенанта Борувки”

“Konec poručíka Borůvky”(1975, Sixty-Eight Publishers) автор пише в 1973-1975 роках, яка складається з шести довших та внутрішньо більш з'єднаних розповідей. Середня частина детективної трилогії, яку пов'язує герой лейтенанта Борувки, має більш серйозний тон, натхненний класичним детективом та написана переважно для розваги. Також має підзаголовок “Детективна елегія” та девіз, який передбачає

більшу глибину детективних історій, вміщених до збірки. Серйознішу концепцію дозволяє той факт, що книга написана вже в еміграції, в Торонто, де автор вже не повинен бути аполітичним.

6.2.1 Класифікація персонажів

Персонажів можна знову класифікувати відповідно до функції, яку вони виконують. Також в цій книзі, герої в ролі підозрюваних, включаючи злочинця, а також жертви змінюються від розповіді до розповіді, в той час як герої слідчого складу та родичі Боровки проступають в одиничних розповідях, що сприяє їх більшому об'єднанню. Однак, спільності сприяє і те, що розповіді поміщають до соціалістичної Чехословаччини, до середовища авторові близько знайомого.

Персонажі характеризуються тими ж самими засобами, що й в “Smutek poručíka Borůvky”, однак тут помітна тенденція меншого акценту на зовнішньому вигляді, який є вже не таким важливим. Це не стосується, наприклад, інформації, що герої Ружічки, яка мала “na čele šrám”⁷¹, завдяки якому вона стає підозрюваною. Тому персонажі не дуже виразно виділяються зовнішнім виглядом, а, наприклад, своїми політичними позиціями та поведінкою. Для характеристики персонажів найважливішою є їх поведінка (“v advokátově klidu se opět ukázala trhlinka”, s. 75), одноразові дії (“ihned začala sprostě klít”, s. 66) та дії, які відбуваються на постійній основі (“nepřestal se přátelsky stýkat s bývalým ministrem”, s. 141; “tajně jezdil na

⁷¹ ŠKVORECKÝ, Josef. Konec poručíka Borůvky. Praha: Mladá fronta, 1992, s. 112.

bohoslužby”, s. 54), а також мовлення (форма та зміст): “Na vyšší místa se z vejšky vyseru, Pavle!” (s. 121), “Ale dyž von je takovej trumbera. Von je vůl, ale docela milej. A ta jeho chotice, je tati, hrůzostrašná!” (s. 43)

Мовлення героїв краще зображено ніж в попередній збірці; це видно з прикладу про не писемність. Залишимо осторонь вплив соціально характеризованого середовища на всіх героїв (зустрічаємося з реаліями періоду), персонажів з вищого суспільного шару, наприклад, характеризує розкішне середовище празьких віл та котеджів вихідного дня: “Usadili sev pracovně, obložené týmž tmavým dřevem a ověšené výjevy z honů. Slunce tam dopadalo oknem složeným z drobných tabulek, pospojovaných olovem, a poručík si připadal jako v krabici od drahých doutníků.” (s. 27) Імена не є дуже типовими (винятком є ім'я Matěje Čtyřkusého, який був четвертований чи ім'я майора Smrtě).

Функцію шукача-детектива знову виконує персонаж старіючого лейтенанта Йозеф Боровка з празького відділення розслідування вбивств, психологія якого в цій збірці більш розвинена і розглядається зсередини. Персонаж є пластичнішим ніж в попередній книзі, з чітким розвитком. І можна погодитись з твердженням Павла Тренського, що йдеться про героя “скоріше пафосного ніж трагічного”.⁷²

Боровку знову характеризують як сумлінного криміналіста. В своєму ремеслі він спирається скоріше на свої дедуктивні здібності ніж на знання психології: “Proč s ním [se svým povoláním] dávno nepraštil, nevěděl. Nebyl filosofického založení, a jeho logické schopnosti se vázaly

⁷² TRENSKÝ, Pavel. Josef Škvorecký. Jinočany: Nakladatelství H & H, 1995, s. 144

výhradně na věci konkrétní: na otisky prstů, nálezy balistických expertiz, na díry v pečlivě zfalšovaných alibi a na rozpory ve výpovědích svědků. Snad zůstával, protože ho za to době platili. A také možná, že nic jiného neuměl.” (s. 12) Смуток в сентиментальному сором’язливому тілі поглиблюється, хоча це вже не так явно згадується оповідачем. Причиною цієї невід’ємної риси характеру головного героя уже не є «лише» втрачені людські життя, але й політична ситуація та дії багатьох героїв, які існують в цьому середовищі.⁷³

Як не член комуністичної партії він хоче за будь-яку ціну отримати правду та найти винного злочинця без огляду на ідеологічні інтереси. З певними практиками Борувка не погоджується, кожна його справа, її обставини, зацікавлені особи в ньому залишають глибокі рани та внутрішній неспокій: “Nikdy v životě nebylo poručíkovi tak mizerně jako toho léta [...] on měl svůj soukromý, širší veřejnosti neznámý problém. Konflikt v duši, do níž mu stále našeptávaly různé hlasy. Hlas mrtvého velebníčka, hlas spisovatele, tajemníkůvhlasy. Kdyby byl učený člověk, věděl by, že se jeho problému v učených žurnálech říká konflikt loajalit. Ale nebyl učený, nevyznal se v abstraktních pojmech. Měl pouze své konkrétní, a jak by učenci řekli, konfliktní zkušenosti. Lunapark v hlavě a srdci.” (s. 104) “Poručík neřekl nic. Tupě zíral před sebe, nevnímal, a ze zákulisí jeho utýraného mozku vystoupilo známé a obávané procesí. Křídová tanečnice, major Koutský, vyšší místa, zájmy socialismu, dívky jako ornament v trávě, krásná bílá moderní Berenice, viselec, rodina, myslí na rodinu, ničemu nepomůžeš, svým uškodíš, žádná lidská otázka, výklad toho, co

⁷³ «Detektiv v nich [v příbězích] zápolí s rozpory mezi proklamovanými zásadami a neproklamovanou realitou režimu, kde spravedlnost neměl v rukou stát a soud, ale strana.» Viz ŠKVORECKÝ, Josef. Konec poručíka Borůvky. Praha: Books and Cards, 2010, s. 215

je zájmem pracujícího lidu... ponechán komukoliv, ten smutný střevíček, čtyřlístek, který přinesl smůlu [...]” (s. 180)

Розірваний стан Борувки автор фіксує винятковим використанням метафори: “Poručík sám přežil všechny karamboly doby bez úhony. Jenom svědomí, u něho vždycky hlodavé, proměnilo se v ozubené fosilní rybičky, o nichž se dozvěděl od nastávajícího zete, předchůdkyně oněch rybiček z řeky Paraná, které nešťastníka, jenž spadne do jejich teplých vln, v minutě oberou na kost.” (s. 140)

Оповідач багато разів наголошує, що Борувка “не філософ”, однак зрозуміло, що основи християнських цінностей міцно вкорінені з юних років (“třebaže z opatrnosti dávno nechodil do kostela”, s. 11). Однак він не розуміє, як є можливим, що Бог – якщо він існує, визнає таку поведінку людей. Читач спостерігає за внутрішнім протиріччям в душі Борувки між моральними законами, які він хоче шанувати і сучасними законами суспільства, яких би мав дотримуватись, але які не співставляються з моральними. “Paralelní, rovněž chronologicky rozvíjenou linií je [...] postupná sovětizace politických poměrů v posrpnovém Československu, s níž se navenek přizpůsobivý Borůvka vnitřně nedokázal smířit.”⁷⁴ Цитата підтверджує важливість погляду до Борувкової душі.

Набагато більше ніж в попередній частині представлено особисте (родинне) життя Борувки, при чому цей сюжет присутній в кожній з шести розповідей. Ідеологія реального соціалізму та її наслідки не обтяжують Борувку лише у виконанні свого покликання, але впливають на членів його

⁷⁴ PILAŘ, Martin. Podoby českého povídkového cyklu ve XX. století. Ostrava: Ostravska univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2008, s. 105.

родини, передусім Зузанки та її приятеля Мака. “Ty máš děti, Josefe. Dcera ti studuje na universitě. Kluk ti bude maturovat. Mysli na ně.” (s. 47)

Дев’ятнадцятирічна дочка Борувки Зузанка, з нею як з єдиним персонажем – окрім Борувки – зустрічаємось у всіх трьох частинах трилогії, вона вже є студенткою університету і знає, що вона не біологічна донька Борувки. Під час навчання закохується в студента з Америки Мака Маклафіна. Зближення Зузанки з Маком супроводжується прослуховуванням джазових творів та хітів поп-музики того періоду, цитати яких – особливо уривок пісні Чака Беррі “Мемфіс, Теннесі”⁷⁵ - він утворює своєрідний рефрен та зв’язок між окремими розповідями. Хоча Зузанка має позашлюбну дитину, весілля відбувається, після чого Мака та його батьків вигнали з політичних причин з Чехословаччини. Проте героїчний вчинок Борувки в останній розповіді зриває плани дочки поїхати за своїм чоловіком до Мемфісу. Завдяки персонажам Зузанки та Мака до сюжету, що розгортається в чеському середовищі проникає «космополітична перспектива», яка “zasazuje do širších a obecnějších souvislostí”.⁷⁶

Зі слідчої групи криміналістів найбільш охарактеризований працьовитий Павел Малек, якого ми можемо знову назвати ватсоном. Його персонаж описаний так само як й попередній збірці (необачна дедукція, запізніла

⁷⁵ „Několikrát je v povídkách citován originál písně Chucka Berryho Memphis, Tennessee, v níž se mladík zoufale snaží přesvědčit přítele telefonní spojovatelku, aby mu umožnila mluvit s milovanou Susy Lee, která mu velice schází. Pro Zuzanku a jejího amerického přítele je text písně zpočátku čistě zábavný, postupně je však významově zatěžován a při posledním použití v závěru povídky "Fredoledo", v němž má Borůvka "zlou předtuchu, že mladík volá marně", se přímo dotýká osudu mladé manželské dvojice.“ Viz PILAŘ, Martin. Podoby českého povídkového cyklu ve XX. století. Ostrava: Ostravska univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2008, s. 105–106.

⁷⁶ Viz KOSKOVÁ, Helena. Škvorecký. Praha: Literární akademie, 2004, s. 130.

реакція, політична свідомість, прагнення до підвищення, повага до здібностей Борувки, іронія тощо). З появою персонажа Пуділа в останніх двох розповідях Малек поводить надзвичайно стримано, причому його відхід на задній план підтверджує перетворення на простого службовця з причин нереагування при Борувковому обуренні.

Останнім більш психологічно пропрацьованим персонажем є майор Едуард Коутський, порядний та мудрий ревізіоніст, якому накази “згори” як і Борувці суперечать та з ними не погоджується навіть з приходом радянських військ.

Оскільки, вбивства в розповідях в “Smutek rogučika Borůvky” були мотивовані пристрастю і злочинці діяли в стані афекту, спільною рисою винних є холонокровні та продумані дії. Різницею між двома книгами також вважаємо різну міру характеристики жертв. Хоч і йдеться про малих персонажів, які відрізняються декількома характерними рисами, в порівнянні з жертвами в попередній книзі, ці не є простим реквізитом. Хоча детективи не наповнюють покарання злочинців, але їх розкриття, злочинці не розплачуються за свої вчинки. В трьох випадках з шести розслідування, за наказом згори, припинено, щоб приховати проступок високо поставлених чиновників. В розповіді “Divná archeologie” злочинець ідентифікований як – директор чеського банку, за численні пом’якшувальні обставини отримує низьке покарання.

В “Konec rogučika Borůvky” знову зустрічаємося з персонажами наступних авторських проз. Найбільше з постійно п’яним Йозефом Копанцем, який є прототипом автора, який видає книгу за книгою за великі гроші, але

незадоволений, тому що якісна література видається за менші гроші. В “Ornamentu v trávě” з’являються військові з “Tankového praporu”, іноді на мить з’являється героїня Хонзлова з однойменного роману дружини Шкворецького Здени Саліварової.

6.3 “Повернення лейтенанта Борувки”

Завершальна частина трилогії “Návrat poručíka Borůvky” (1981, Sixty-Eight Publishers) написана в 1978-1981 роках, уже задумана як детективний роман на відміну від двох попередніх частин та дія сюжету відбувається в Торонто. Хелена Коскова помітила важливі зв’язки між серйозною творчістю автора та розважальною: “Je [Návrat poručíka Borůvky] dalším zajímavým důkazem toho, že se v detektivkách Škvoreckého dílo vyvíjí paralelně jako v románech. V Návratu můžeme sledovat další stupeň pozvolného přesunu mezi českou a kanadskou perspektivou.”⁷⁷

6.3.1 Класифікація персонажів

Для роману характерна низка персонажів, які краще пропрацьовані ж персонажі в попередніх збірках та мають декілька характерних рис, якими відрізняються від решти героїв. Тоді як у класично задуманих розповідях (наприклад в “Smutek poručíka Borůvky”) було коло підозрюваних відомих від початку, тут вони входять до розповіді поступово. Персонажів можемо знову класифікувати відповідно до функцій, іншим критерієм може бути їх етнічне походження, оскільки ми зустрінемося з персонажами чеських емігрантів. Характеристика

⁷⁷ KOSKOVÁ, Helena. Škvorecký. Praha: Literární akademie, 2004, s. 131.

персонажів нічим не відрізняється – на відміну від вжитої стратегії оповідача з попередньої частини циклу. Персонажі характеризуються переважно непрямою презентацією, передусім своїми діями та мовленням.

Роль оповідача займає канадець Ніл Донбі ⁷⁸, його персонаж єдиний якого можемо побачити ззовні та зсередини. Решта героїв сприймаються з перспективи Ніла і тільки ззовні (оповідач не проникає в їх свідомість), оскільки є одним з героїв вигаданого світу. Ніл є братом жертви і з того часу намагається знайти вбивцю, адже від дуже любив свою сестру.

Персонаж шукача-детектива не зовсім однозначний, тому що до пошуків задіяно декілька героїв. Передусім мова йде про оповідача Ніла та його приятельку Шейлу Саліванову. За процесами мислення Ніла читач стежить за допомогою внутрішнього монологу: “Zvláštní: o problému dámy, kvůli které přišel, neprojevil ani špetku zájmu. Chtěl snad od Jiřiny zjistit, jestli o něm Heather nemluvila? Kostka asi přece jen zapadá do mé stavebnice.”⁷⁹ Думаючи про свою приятельку та колегу під час розслідування читачеві зображено опосередковано: “Moje dívka se pustila do dedukcí. Docela se přece jen nevzdala. Odpočinula si, přešla ji frustrace. Trčka, dovozovala, zavraždil mou sestru. Patrně ze žárlivosti.” (s. 98). Однак, як “детектива” автор називає Борувку, який справу не розслідує, а лише своїми порадами поправляє дедукційні висновки колеги Шейли.

⁷⁸ «Vypravěčem – a v tomto ohledu je román ojedinělý v celém Škvoreckého díle – není Čech, nýbrž Kanadán Neil Danby. Tato postava vypravěče vznikla z potřeby jistého ideologického odstupu od událostí.» Viz TRENSKÝ, Pavel. Josef Škvorecký. Jinočany: Nakladatelství H & H, 1995, s. 145.

⁷⁹ ŠKVORECKÝ, Josef. Návrat poručíka Borůvky. Praha: Mladá fronta, 1993, s. 70

Емансипована Шейла прагне бути на одному рівні з чоловіками, тому створює перше детективне жіноче бюро в Торонто “Sheila's Shamussesses”. Вона не має жодного досвіду з вбивствами, оскільки досі зосереджувалася на менш серйозних правопорушеннях. Під час розслідування ця псевдопрофесіонал часто помиляється, тому її можна назвати ватсоном, гіпотези якої не відповідають дійсності. Персонаж Шейли охарактеризований як наївна, ліва лібералка. Хоча “радикальну фазу фемінізму вже пройшла”(s. 45) та “її помилки пов’язані з її політичною короткозорістю”(s. 66).

Жертвою є вже згадана дев’ятнадцятирічна сестра оповідача Хізер Донбі, про неї поступово дізнаємось, що вона вела дуже невимушене життя: курила марихуану, пила алкоголь та змінювала коханців. Останнє означало дуже широкий спектр підозрюваних, до числа яких також увійшов друг оповідача та постійний шанувальник Хізер, Гаррісон Моррісон, якого жертва відкинула. Визначальною характерною рисою героїні була її легковажність. Ця «приємна, романтична дівчина» намагалася насолоджуватись життям, проте вона не знала як це зробити.

Як виявилось в кінці книги, злочинцем якого шукали (або виконавцем вбивства) був інтелігентний миловидний Вернер фон Вогельтанц. Цей колишній офіцер гестапо, а пізніше шпигун Радянського Союзу жив у Канаді під фальшивим ім’ям австрійського аристократа і, незважаючи на своє минуле, за океаном хотів розпочати нове життя. Мотивом злочину була подія з часів Другої Світової війни⁸⁰.

⁸⁰ Подібну інтригу також можна знайти в «Atlantické romanci» в «Hříšiči pro pátera Knoxe» і в «Lvíčeti»

Яка пов'язана з найвиразнішим героєм чеської громади емігрантів – Їржіною Маккавішовою. Редакторка періодичного видання “Torontská dáma”, газети взятої з Чехії, подруга жертви та власниця будинку, де була знайдена жертва, шукала чоловіка, який під час Другої світової війни вбив її батька. Вона знала, що ним мав бути гестапівець з аномально великим носом, завдяки якому він отримав прізвисько Rat’afák і у неї був відбиток його пальця. Її причетність до цієї справи не подобалась ворогові її батька – фон Вогельтанцу, тому він найняв людину, яка б її ліквідувала. Однак, сталася величезна помилка, тому що чоловік якого найняли не знав як пані Маккавішова виглядала, а тільки її адресу, тому випадково вбив Хізер.

Персонаж фон Вогельтанца представляє близькість між обома протилежними політичними ідеологіями – фашизмом та комунізмом (офіцер гестапо х Радянський шпигун), причому Павел Тренський це сприймає як дешеве повідомлення читачеві: “Politické sdělení této detektivky je hrubé a příliš nepřesahuje úroveň propagandistických thrillerů z Hollywoodu. Přes humorný podtitulek [reakcionářská detektivka] se nezdá, že autor zamýšlel užít této metody s ironickým nádechem.”⁸¹

Серед героїв чеських емігрантів є лейтенант Борувка та його донька Зузанка, тут названа Сью, Їржіною Маккавішова, граф Душан Трчка, менеджер готелю Савой, Дерек Герман, який є директором мотелю Old English Pub та інші. Більшість з них є підозрюваними. Old English Pub оповідач описує як “центр чеської мафії”, оскільки в ньому часто збирається чеська громада та “п’є пиво”, “сперечається

⁸¹ TRENSKÝ, Pavel. Josef Škvorecký. Jinočany: Nakladatelství H & H, 1995, s. 146.

про політику” тощо. Оповідач, сам канадець, сприймає чехів як “проблематичну” націю. Тема зустрічі та взаємного непорозуміння двох світів – північноамериканського та центральноєвропейського, мотив непорозуміння чеського менталітету чи наприклад причиною еміграції з країни канадських героїв не є неважливими.

Персонаж Борувки з’являється і в цій завершальній частині трилогії, але не в ролі детектива та головного героя. Читач дізнається, що його герой якимось чином вийшов з в’язниці, зараз живе в Канаді та заробляє на життя охоронцем на автостоянці перед магазином Loblaws на вулиці Блур. У випадку з героєм Шкворецького детективні лінії його творчості можемо спостерігати в протилежній тенденції ніж в більшості Великих детективів. Павел Тренський вказує на його несумісність з іншими героями роману: “Jeho přítomnost v zápletce zcela postrádá organické zdůvodnění a Škvorecký tu zcela spoléhá na čtenářovu znalost postavy z předchozích dvou prací. Povrchní role Borůvky působí dojmem, že se autor rozhodl včlenit jej do příběhu až v závěrečných fázích kompozice románu.”⁸² Цитована недоречність Борувки у середовищі цього вигаданого світу може бути пов’язана з тим, що він персонаж дуже зв’язаний з чеським середовищем і менталітетом, на долю якого впливають історичні події.

Хоча Шкворецький розуміє детектив як інтелектуальну гру чи казку для дорослих, як втечу від реальності, щоб розважитися і не чекати серйозних відповідей на соціальні питання, тому в цій трилогії дотримався цієї передумови лише в “Smutek rogučika Borůvky”, який єдиний написав ще в

⁸² TRENSKÝ, Pavel. Josef Škvorecký. Jinočany: Nakladatelství H & H, 1995, s. 146.

Чехословаччині. Обидва продовження, найбільше на “Konec poručíka Borůvky” виразно вплинула його власна ворожість по відношенню до комуністичного режиму. В “Návratu poručíka Borůvky” персонаж Борувки відображає незворотне відчуття старіння, крім того він знаходиться в позиції емігранта в чужій країні. Про нього написав Мірослав Петрічек: “Škvorecký zde jako v málokteré ze svých knih využil důvěrné znalosti prostředí, s nímž se během dlouhých exilových let sžil. I tentokrát uplatnil své oblíbené téma – neochotu levicově orientovaných západních intelektuálů uvěřit zkušenostem těch, kdo v zemích pod sovětskou nadvládou na vlastní kůži zažili stalinismus. Odtud nepochopení mezi exulanty z východní Evropy a domácími lidmi, poněvadž tyto zkušenosti jsou prakticky nesdělitelné.”⁸³ Невід’ємний смуток Борувки в його неспокійній душі, не зникає навіть тоді, коли він відчуває особисте щастя, коли його дочка Зузанка вдруге виходить заміж. “Koukal na mě očima jako pomněnku, přes momentální osobní štěstí vězel v nich nezaplašitelný smutek.” (s. 140)

Що стосується зовнішнього вигляду, окрім схудення, він залишається незмінним. Коли Борувку описує канадський оповідач, сприймає його персонажа досить негативно: “Pan Borůvka byl pohublý pán s velkou hlavou, jež se skutečně podobala měsíci. Rudému měsíci, jaký je občas vidět nad Ontarijským jezerem, když jsou pro to, mně neznámé, meteorologické podmínky. Barvu pana Borůvky způsobovalo horko. Byl už skoro plešatý, jenom vzadu na té hlavě jako kečupem prosáknutá luna stál kačírek. Od červeni tváře se odrážela dvě pomněnková očka a mezi nimi nos jeho dcery –

⁸³ PETŘÍČEK, Miroslav. Smutný kriminalista se vrací. Nové knihy 1993, roč. 33, č. 7, s. 3.

jako knoflík – jenž měl barvu chemicky vylepšeného rajčete. Oči hleděly nevinně, zdály se naivní, a hlavně v nich tkvěl hluboký smutek. Celkem vzato, vypadal bývalý detektiv dost hloupě.”(s. 28).

Американка, мати двох дітей Сью МакЛаугхінова, читачам відома як Зузанка Борувкова, тепер є студенткою торонтського університету, працює секретаркою в детективному бюро Шейли. В сюжеті служить посередником між Шейлою та Борувкою.

6.4 Оповідач

Якщо ми зосередимося на об’єкті оповідача та на вжитих оповідацьких стратегіях, то стане зрозуміло, що перші дві книги трилогії в цьому відношенні відрізняються від останньої частини. Стиль розповіді пристосовується до домінування оповіді, характеризується депоектизацією (відсутні метафори).

“Smutek poručíka Borůvky” і “Konec poručíka Borůvky” написані в еґ-формі і ми стежимо за регулярним чергуванням авторської оповідацької ситуації з особистою оповідацькою ситуацією, коли рефлектором є головний герой Йозеф Борувка. Єдиним винятком є значна частина останньої розповіді в першій частині “Zločin v dívčí škole”, в ній вжиті існ-форми. Лейтенант Борувка ретроспективно розповідає дівчині з гулькою, яка є адресатом, пригоду за часів, коли він був ще учителем.

Періодично проникаємо в свідомість персонажів шукача-детектива та слідуємо за його думками та відчуттями. Ситуації описані з його точки зору. “Zamrazilo ho. Ne strachem. Lítostí, novou předtuchou. Týkala se něčeho

jiného, nevěděl čeho. Ne obávané dohry úspěšně vyřešených případů. Něčeho horšího. Zatřepal hlavou, aby se zbavil detektiva nedůstojných iracionalit, a vrátil se pohledem k mrtvé dívce na gauči.” (Konec poručíka Borůvky, s. 14). Напівпряма та непряма мова є типовими елементами персональної наративної розповіді: “Proto ho poručík, od samého začátku toho nového výsledku, nestačil uklidňovat. Ne, Libušiným rodičům to neprozradí, když tedy Libuše doma řekla, že jede s kamarádkami na výlet. Ostatně, i kdyby to neřekla, dneska už přece – To je neznáte, souhu poručíku! Voni sou děsný prud’asi! Přerušil ho zděšený Kokořín a starý kriminalista ho znovu uklidňoval, až ho uklidnil.” (Konec poručíka Borůvky, s. 33–34)

У виняткових випадках, особливо, в «Smutku poručíka Borůvky» читачеві дозволено поглянути до свідомості інших персонажів, повністю випадково та за потребою. “A dívka lhala. Chtěla říct něco docela jiného. Jenomže teď, v hloubi srdce, už docela jistě věděla, že to poručíkovi nikdy neřekne [...]” (Smutek poručíka Borůvky, s. 278) “Málek významně pohlédl na poručíka. Z celého srdce toužil, aby vrahem byl tento sympatický přírodozpytec.” (Konec poručíka Borůvky, s. 113) Читач ніколи не повинен дізнаватися більше інформації, або доказів ніж сам персонаж шукача. “Teď tu ležela, sama otrávená svítiplynem – a možná ještě něčím jiným – [...]” (Konec poručíka Borůvky, s. 13–14)

Детективний сюжет та персонажі “Návrat poručíka Borůvky” ми бачимо з погляду канадського оповідача Ніла Данбі, який є сам персонажем вигаданого світу, в якому він рухається разом з іншими героями новели. Тож застосовується ідентичність екзестинційних областей, та на відміну від попередніх двох збірок сюжет викладений в іс-

формі. Йдеться про оповідь в першій особі. На типологічному колі Станзела ми рухаємось до авторського нараторства, по черзі зустрічаючи Я: “Moji sestřičku našla paní Rose Hetheringtonová, která chodí každou středu uvést dům Jiřiny McCavishové do stavu poněkud připomínajícího pořádek. [...] Vyděsila se, až na ni sáhla. Bylo jasné, že životní styl mé sestřičky vyvrcholil koncem celkem logickým.” (s. 9) “Nebylo to poprvé, co se Heather zapletla s černochem, a Harrisova poněkud monotónní ironie mi lezla na nervy.” (s. 10) Персонаж Ніла є єдиним якого ми бачимо ззовні та зсередини, та завдяки Я читач має можливість погляду до свідомості персонажів, див. внутрішній монолог: “Potom mi, bůhví proč, vstoupila na mysl dcera bývalého detektiva. Jestlipak ta si užila život? [...] Užila si Sue svůj život? A užila si ho sestřička?” (s. 37)

Специфікою цього оповідача є його ненадійність, яка впливає з того, що політично наївний Ніл Денбі не чеського походження та достатньо не орієнтується в середовищі чеської громади. Оскільки йдеться про особисту риторичну іч-форму, яка представляє інтерпретативну функцію, оповідач вигаданого світу та подій, що в ньому відбуваються оцінює їх зі свого погляду – часто неточно. Оповідач бачить події, але не вміє їх належно інтерпретувати: “Za správnost interpretace sice nemohu ručit, ale jelikož zdrojem mých informací byla opět majitelka Toronstké dámy, musely být nutně zcela přesné. Vysvětlil jsem tedy Sheile, že Češi se dělí na dvě hlavní skupiny, Čechy a Slováci, a Slováci se dále dělí na Čechoslováky a Světový kongres. Jako národnost mi Světový kongres přijde divný, ale tak mi to paní McCavishová řekla. [...] Také původ dalších dvou termínů, označujících jiné segmenty české komunity, se mi poněkud ztrácí v šeru: poúnoroví a

posrpnoví. Československá vláda asi povoluje vystěhování pouze ve dvou termínech ročně, v únoru a v srpnu.”(s. 18–19)

Залишається парадоксом, що хоч оповідач і не володіє чеською, книга написана чеською. Додамо, що наведена нарративна стратегія не дотримана суворо, коли оповідач не присутній, але водночас проникає до свідомості Шейли: “Taková odpověď Sheilu vyvedla z konceptu. Její tezi to sice, když se nad tím zamyslíla, vlastně přitakalo, ale – copak jsou v socialismu Boháči? No, Sheila si uvědomila, že k úplné rovnosti, majetkové i intelektuální (díky bezplatnému školství) dospěje lidstvo až v komunismu, a tak začala na Sue apelovat z hlediska budoucnosti.” (s. 22)

Висновки

Майкл Шпіріт характеризує творчість Йозефа Шкворецького як «тематично, стилістично та жанрово різноманітну» в ній “домінує прагнення до втримання

теперішнього моменту разом з пробудженням недосяжного минулого та ілюзорне прагнення за щасливим життям”⁸⁴, можемо сказати що ці слова стосуються також його детективної творчості. Це ми довели в теоретичній частині нашого розділу, який поділений на три частини.

В наведених розділах ми займалися класифікацією та характеристикою персонажів. Як правило, ми класифікували персонажів за їх функціями з акцентом на персонажа шукача-детектива. Класичній концепції так званого Великого детектива відповідає герой Йозефа Боровки, хоча відрізняється чеськими рисами. Умовою ексцентричності Боровка виконує. Розвиток Боровки заснований в його моральному розвитку в невільному соціалістичному середовищі, підтверджує пластичність персонажа та його романну атрибутику. В більшості розповідей “Hříšů pro pátera Knoxe» функцію детектива виконує Сва Адамова, антипод та водночас жіночий еквівалент персонажа Боровки. Боровка має також автобіографічні риси, однак у порівнянні з персонажем сумної лінії авторової творчості Денні Сміржіцким незначні.

Так званого ватсона, менш кмітливого партнера детектива можемо чітко визначити в двох перших частинах трилогії про Боровку (Павел Малек).

В Hříšů pro pátera Knoxe та Smutku poručíka Borůvku вбивства часто мотивовані пристрастю, однак в наступних працях холоднокровному продумані та мають політичний задній план, або мотивом є таємниці більш загального характеру.

⁸⁴ JANOUŠEK, Pavel a kol. Slovník českých spisovatelů od roku 1945, díl 2, M-Ž. Praha: Brána, 1998, s. 488

В більшості проаналізованих творів переважає непряма презентація (поведінки, мовлення) над прямим визначенням. Пряме визначення використовується при описі вигляду героїв. В деяких випадках зовнішній вигляд створює аналогію з рисами персонажів, в такому випадку персонаж характеризується вже непрямо. Підкреслимо, що мовлення героїв (свідчення підозрюваних) є суб'єктивного характеру тому є нерелевантними. Мова героїв часто індивідуалізована.

Ми також виявили, що прози поступово наповнюються загальними темами, більш ніж кримінальними і стають природною частиною авторської творчості. Глибший підтекст немає твір “*Nřichy pro pátera Knoxe*”, всі інші твори більш-менш перевищують ціль детективного жанру. Суспільна та політична тематика приносять з собою різні відступи, психологізацію персонажів, розширеніші описи тощо, завдяки чому детективний жанр отримує багато своїх специфічних рис. Також сферу творчості Шкворецького порушує власний теоретичний твір “*Nápadů čtenáře detektivek*”. Виникає питання чому він її створив. Багато скаже цитата Хелени Кошкової: “*Lidskost je u Škvoreckého ta zvláštní směsice nejvyššího a nejnižšího, kterou nelze od sebe oddělit. Život je schopenhauerovská tragédie, která má v jednotlivostech charakter frašky.*”⁸⁵

Як висновок нашої дипломної роботи можна констатувати, що проаналізовані твори детективного жанру в жодному випадку не можна віднести до масової літератури, завдяки розповідницькій майстерності автора він

⁸⁵ KOSKOVÁ, Helena. Bořitel falešných mýtů – Josef Škvorecký. In: Hledání ztracené generace. Praha: H & H, 1996, s. 79

є повною протилежністю масової літератури. Крім того, можна стверджувати, що біля визнаних прозових творів Шкворецького, які належать до так званої високої літератури, паралельно існує також якісна детективна творчість, при чому обидві течії не можна строго відокремити один від одного, тому що – як доведено – їх пов'язує низка формальних, жанрових і семантичних елементів.

Список використаної літератури

1. Škvorecký Josef. Hříchů pro pátera Knoxe. Praha: Mladá fronta, 1991.

2. Škvorecký Josef. Konec poručíka Borůvky. Praha: Mladá fronta, 1992.
3. Škvorecký Josef. Nápady čtenáře detektivek. 2. dopl. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1967.
4. Škvorecký Josef. Návrat poručíka Borůvky. Praha: Mladá fronta, 1993.
5. Škvorecký Josef. Smutek poručíka Borůvky. Praha: Mladá fronta, 1966.
6. Chandler Raymond. Prosté umění vraždy – esej. In: Prosté umění vraždy. Praha: Albatros, 2004.
7. Cigánek Jan. Umění detektivky: o smyslu a povaze detektivky. Praha: Státní nakladatelství dětské literatury, 1962.
8. Čapek Karel. Holmesiana čili O detektivkách. In: Marsyas čili Na okraj literatury. 4. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971.
9. Čapek Karel. O detektivkách. In: Poznámky o tvorbě. Praha: Československý spisovatel, 1959.
10. Dokoupil Blahoslav; ZELINSKÝ, Miroslav. Slovník českého románu 1945-1991: 150 děl poválečné české prózy. 1. vyd. Ostrava: Sfinga, 1992
11. Doležel Lubomír. Narativní způsoby v české literatuře. 1. vyd. Praha: Český spisovatel, 1993.
12. Erben Václav. Detektivka jako hra. Impuls 1968.
13. Fořt Bohumil. Literární postava. 1. vyd. Praha: Theoretica &historica, 2008.
14. Frýbort Pavel. Detektivka je nesmrtelná. Knokaut 1990.
15. Galík Josef. Detektivka jako organická součást literatury šedesátých let. In: BENEŠ, Bohuslav a kol. Literatura a komerce. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994.

16. Gossová Ludmila. Výslech. Československý voják 1966.
17. Grym Pavel. Scherlock Holmes a ti druzí: čtení o detektivech a detektivkách. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1988.
18. Hrabák Josef. Napínavá četba pod lupou. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1986.
19. Hrabák Josef. Poetika. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973.
20. Chvatík Květoslav. Velký vypravěč Josef Škvorecký. Česká literatura 1991.
21. Jáchymová Jitka. Postava poručíka Borůvky v prózách Josefa Škvoreckého: bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, 2008. 63 s. Vedoucí práce David Kroča.
22. Janoušek Pavel a kol. Slovník českých spisovatelů od roku 1945, díl 2, M-Ž. Praha: Brána, 1998.
23. Jungmann Milan. Povídky z třetí a čtvrté kapsy. Literární noviny 1967.
24. Kolářová Ivana. Funkce jazykových prostředků v české detektivní próze v 60. – 90. letech 20. století. In: Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945 (Sborník referátů z literárněvědné konference 40. Bezručovy Opavy). 1. vyd. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1998.
25. Kosková Helena. 50 x J. Š. Svědectví 1974.
26. Ksoková Helena. Bořitel falešných mýtů – Josef Škvorecký. In: Hledání ztracené generace. 1. vyd. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1987.
27. Kosková Helena. Škvorecký. 1. vyd. Praha: Literární akademie, 2004.

28. Křištofová Zdena. Josef Škvorecký, Zdena Salivarová. 1. vyd. Praha: Komenium, 1990.
29. Kubíček Tomáš. Vypravěč. 1. vyd. Brno: Host, 2007.
30. Lederbuchová Ladislava. Průvodce literárním dílem. 1. vyd. Jinočany: Nakladatelství H&H, 2002.
31. Marek Jiří. Plný stůl detektivek. Impuls 1967.
32. Menclová Věra. Detektivní próza. Čtenář 1991.
33. Mocná Dagmar; PETERKA, Josef a kol. Encyklopedie literární žánrů. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004.
34. Pavera Libor; VŠETIČKA, František. Lexikon literárních pojmů. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.
35. Penaš Jiří. Třicet případů poručíka Borůvky. Lidová demokracie 1993.
36. Petříček Miroslav. Smutný kriminalista se vrací. Nové knihy 1993.
37. Rimmon-Kennanová Shlomith. Poetika vyprávění. 1. vyd. Brno: Host, 2001.
38. Sirovátka Oldřich. Literatura na okraji. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1990.
39. Soldan Fedor. Móda detektivek. Kulturní tvorba 1967.
40. Soldan Fedor. O literárním braku. Praha: Život a práce, 1941.
41. Stanzel Franz Karl. Teorie vyprávění. 1. vyd. Praha: Odeon, 1988.
42. Sus Oleg. City a konstrukce. Host do domu 1967.
43. Sus Oleg. Slovo o detektivkách. Host do domu 1959.
44. Sus Oleg. Teorie a praxe. Literární noviny 1966.
45. Sýkora Michal. To složité umění vraždy. Host 2013.
46. Sýkora Michal. To složité umění vraždy. Host 2013.

47. Svoboda Jiří. Josef Škvorecký. Ostrava: ITEM, 1991.
48. Škvorecký Josef. Jak je ve větě člověk: dopisy Josefa Škvoreckého a Jana Zábrany. 1. vyd. Editor Alena Příbáňová, Michal Příbáň. Praha: Books and Cards, 2010.
49. Škvorecký Josef. Jak jsme s Honzou Zábranou psali dějiny Československa. Západ 1990.
50. Škvorecký Josef. Ohrožuje realismus detektivku? In: Nápady čtenáře detektivek a jiné eseje. 1. vyd. v tomto uspoř. Praha: I. Železný, 1998.
51. Škvorecký Josef. Ten. Sax. Solo. In: Taneční hudba a jazz 1963. Praha: Státní hudební nakladatelství, 1963.
52. Škvorecký Josef. O nich – o nás. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1968.
53. Škvorecký Josef; SALIVAROVÁ, Zdena. Samožerbuch. 1. vyd. Toronto: SixtyEight Publishers, 1977.
54. Škvorecký Josef; SALIVAROVÁ, Zdena. Samožerbuch. 2. dopl. vyd. Praha: Panorama, 1991.
55. Trenský Pavel. Josef Škvorecký. 1. vyd. Jinočany: Nakladatelství H & H, 1995.
56. Zábrana Jan. Vražda pro štěstí. Praha: Mladá fronta, 1962.
57. Zábrana Jan. Vražda se zárukou. Praha: Mladá fronta, 1964.
58. Zábrana Jan. Vražda v zastoupení. Praha: Mladá fronta, 1967.

Список використаних джерел

1. Літературознавча енциклопедія // <https://archive.org/details/literaturoznachat2>
2. ŠKVORECKÝ, Josef. Detektivky v mém životě // <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=063&clanek=030619>
3. ŠKVORECKÝ, Josef. Trýzeň žízňě// <https://spolecnost-sh.webnode.cz/>
4. ZAMORA, Juan. Josef Škvorecký, mistr detektivky díky žloutence// <http://detektivky.bestfoto.info/cz/josef-skvorecky-mistr-detektivkydiky-zloutence-12-id2012090007.html>
5. Rozhovor s Josefem Škvoreckým// https://www.pwf.cz/archivy/texty/rozhovory/rozhovor-s-josefem-skvoreckym_1456.html
6. <https://www.skvorecky.cz/>

Resumé

Autor se ve své diplomové práci "Detektivní žánr v tvorbě Josefa Škvoreckého" věnuje analýze postav a použitým vypravěčským strategiím ve vybraných dílech s detektivní tematikou. Analyzovány jsou tyto knihy: Hříchy pro pátera Knoxe, Smutek poručíka Borůvky, Konec poručíka Borůvky, Návrat poručíka Borůvky. Teoretickými východisky jsou práce Franze Karla Stanzela *Teorie vyprávění*, Shlomith Rimmon-Kenanové *Poetika vyprávění* a Lubomíra Doležela *Narativní způsoby v české literatuře*. V průběhu analýzy se autor práce snaží najít ustálené typy postav a další charakteristické znaky Škvoreckého textů. Práce je rozdělena na teoretickou a analytickou část. Teoretická část obsahuje kontextovou kapitolu o vývoji české detektivní literatury, kapitolu s biografickým profilem autora s akcentem na život i tvorbu v souvztažnosti k detektivnímu žánru a kapitoly metodologické, kde jsou blíže představeny pojmy postava a vypravěč a také vybrané kapitoly autorova teoretického díla o detektivkách.